

Літаратурная Беларусь

Выпуск №12 (172)
(снежань)

Змест

КУЛЬТУРНА-АСВЕТНІЦКІ ПРАЕКТ

Грамадскага аб'яднання «Саюз беларускіх пісьменнікаў» і «Новага Часу»

lit-bel.org

novychas.by

ЗГАДКІ: «Пацерці памяці» Паліны КАЧАТКОВАЙ..... с. 2
АКТУАЛІІ: эсэ «Рэвалюцыя белых лілеяў» Альжбеты КЕДА..... с. 3
ФОРУМ: нізка вершаў Пашы ЛЮБЕЦКАГА «Агонія дзяржавы» і аповед Васіля ЖУКОВІЧА «Сон дыктатара»..... с. 4
ПРОЗА: юбілейныя аповеды «Грыдзькаўскае» Марыі ВАЙЦЯШОНАК..... с. 5
ЧЫТАЛЬНЯ: эсэ Вольгі БАБКОВАЙ «М»..... с. 6–7
ПРОЗА: апавяданне Паўла КАСПЯРОВІЧА «Майстар спорту»..... с. 8
ПЕРАКЛАД: казкі Яўгенія ЗАМЯЦІНА «Пра халеру і...»..... с. 9
ЗАПІСЫ: старонкі з «Памятнай кніжкі» Леаніда ДРАНЬКО-МАЙСЮКА..... с. 10
ШКАЛЯРЫЙ: чарговыя аповеды з будучай кнігі Уладзіміра АРЛОВА «Айчына: маляўнічая гісторыя»..... с. 11–12

Ганна КОМАР

Белыя кветкі... чырвоныя сэрцы

Пра пачуцці грамадзянкі

Я толькі летась стала грамадзянкай. Да гэтага я была Ганна Комар, якая жыве ў Беларусі, любіць мову, адчувае нейкімі паэтычнымі фібрамі зямлю і людзей, але я была грамадзянкай толькі на паперы. Калі ў мяне пыталі, ці ў апазіцыі я, казала, што я менавіта культурная апазіцыя, бо цуралася палітыкі наогул.

Маё ўспрыяцце перакройвалі людзі. Гэта як у прыватных стасунках, калі твой тата аб'юзер і ты не ведаеш, што можа быць інакш, — і шукаеш такіх жа мужчын. А потым знянацку адкрываеш, што ёсць мужчыны, якія не будуць цябе біць, гвалціць і прыніжаць. І ты думаеш: клас, я хачу тут застацца. І вось Бабарыка стаў для мяне адным са штуршкоў да зменаў. Я не чакала, што такое магчыма: што можа быць чалавек такой пасады і такога статусу, які з павагай і любоўю будзе ставіцца да народа, часткай якога ён з'яўляецца.

Кампаніі, якія праводзіліся, казалі: вы гаспадары свайго жыцця і сваёй краіны — вы можаце паўплываць на тое, што адбываецца. Трэба толькі трошкі папрацаваць. Раней я адчувала сябе ў стане вывучанай бездапаможнасці, калі мне даводзілі, што ад мяне нічога не залежыць і я не магу ні на што паўплываць, а потым мне казалі: «Вось табе інструменты — ідзі і рабі». Клас, гэта не так складана, як я думала. Мяне вельмі натхняе адказнасць, якую людзі сталі браць за сваё асабістае жыццё і за працэсы, якія адбываюцца на агульначалавечым, агульнанацыянальным, агульнадзяржаўным узроўні. Аказваецца, што іх не тысячы, а дзясяткі тысяч. А потым аказваецца, што іх сотні тысяч. А потым аказваецца, што вас мільёны. І становіцца рабіць усё лягчэй.

За апошнія месяцы ўсё змянілася. Палітыка, сацыяльная сфера, культура сталі для мяне ўзаемазвязанымі. І я гатовая адстойваць свае правы як правы грамадзянкі, каб мець гэтую культуру. Калі я не буду адстойваць гэтыя правы, то мне ніхто іх не дасць.

Пра боль з уласных ланцугоў

Неяк я стаяла на Пушкінскай у чарговым ланцугу, трымала вялікі плакат з жудаснымі выявамі збітых — гэта было ў другой палове жніўня, бліжэй да верасня. Я зразумела, што я стаю тут як слуп, які трымае плакат, — забыла, што жывы чалавек, і аддала сябе рэвалюцыі.

Мы забываемся на свае патрэбы, на сваё жыццё, на свае справы — усё толькі дзеля рэвалюцыі. Палітычнае, прапушчанае праз мой пачуццёвы ўзровень, — як спосаб загаіць раны, бо за гэтыя некалькі месяцаў было шмат болю. І вось пра гэта балючыя «жаночыя ланцугі салідарнасці».

Так балюча праз тое, што тады для мяне было немагчыма па-іншаму — трэба было стаць рукой, якая трымае кветку, стаць слупам, які трымае плакат пра гвалт, стаць сцягам, лозунгам, чыёй-сьці надзеяй. Я ледзь не забылася, што я — гэта я.

Ва ўсім гэтым можна забыцца, што я па-ранейшаму жывы чалавек, у якога яшчэ ёсць асабістыя патрэбы і пачуцці. Для мяне творчасць — як спосаб памятаць, што я жывая. Страціўшы сябе, я не дапамагу нікому. І рэвалюцыі таксама не дапамагу: у тым жа і фішка, каб заставацца жывымі людзьмі.

34mag.net

Хутчэй бы ўсё гэта скончылася

ноч на аўтадазвоне
гудкі — як друкі,
гумовыя кулі
усе на аднаго
130, 131 — працяжны,
як да ранку тварам у бетон
як непрытомнасць, з якой вырывае
новы ўдар
як трое сутак без ежы

няма адказу на ўсе нашы
белыя кветкі
чырвоныя сэрцы

чалавечая цела і памяць
вытрымліваюць траўмы,
несумяшчальныя з верай у лепшае
пераймаюць колеры на
«страх», «трывожу», «жалобу»
«супраціў», «чаканне», «надзею»

калі ўсё гэта скончыцца
я дапамагу табе фарбаваць
гэтыя голяыя сцены

белы
чырвоны
белы

выратавальны круг лета быў бракаваны Кацярына Макарэвіч

у гарадскіх калюжных вучыцца плаваць —
інакш не выплысці,
калі пачнецца восень з яе залевамі.

мяхі пяску на барыкадах лета
рыхтуюцца змыць вадамі.
праколаты выратавальны круг,
але і ў вадамітаў праколатыя колы...

Жаночыя ланцугі салідарнасці

уздоўж дарогі ні кветак, ні слёз
толькі звон стаіць увушышу
я хачу быць зноў цэлам сваім

не чырвоным, не белым, не чорным

Фота www.moyby.com

не рукамі, што трымаюць папрок
а басанож па траве

надзяваю напартак
і лаіцу твае валасы
калі я так з пальцамі,
уяві маё сэрца

жывая жанчына
не штандар
не надзея

хачу вярнуць сабе
голас і цела

можа быць, я ніколі так моцна
гэтага не хацела

У нашай камеры

на чацвярох
усё агульнае:
вадкае белае
ліпкае охравае святло
рыпенне ложка
холад, скручаны абаранкам
сонца за густым шклом
чыстае наветра са шчыліны ў акне
грукат вольных цягнікоў
бразгат дзвярэй
перастукванне праз сцены
цёплая вада ў душы
дэзадарант
газета сканвордаў
голас, які чытае кнігу
згушчаны час
просьбы
праклёны
камшары

чаканне
і адно на ўсіх
«Калі я выйду на волю...»

Неабароненая

Стэла

за дымам
святлошумавых
гранат
не бачым,
куды нам бегчы
куды ні бяжы
мінулае насоўваецца
са шчытамі
на нашы сцягі

Заслаўская

дваццаць шэсць гадоў
барыкадамі выбудаваліся
паміж мной і табой
можаш цкаваць мяне сваімі псамі
я не баюся
ты — пожыў для груганоў

Няміга

калі вы кідаецеся на нас
дручкамі і вадамітамі,
што мне рабіць —
маліць вас спыніцца
альбо ўцякаць?

даволі! хопіць!

Пушкінская

вы засыпалі соллю
нашае «не забудзем!»
але гэта соль з нашых слёз
яна апячэ вам вочы
ад яе ў вас адсохнуць рукі
а мы ўсё адно не забудзем
нас мільёны
і ўсе мы прыносім кветкі

Рыга

мы разабралі на брусочки
ваш тэрор
збудуем сабе новую дарогу
ты ганяеш
машыну вайны
па калдобінах

Плошча Незалежнасці

вы скралі мой голас
аддайце мой голас!
я буду прыходзіць штодня,
пакуль не пачую яго зноў

ад рэха маіх крокаў
раструшчацца вашыя
бетонныя сцены
ад папроку ў маіх вачах
разаб'юцца шыбы
ваших пустых вокнаў

Рэвалюцыя белых лілеяў

Альжбета КЕДА

Дзеля маіх дзяцей

— Дачушка, паслухай мяне, не ідзі нікуды! Што ты можаш змяніць? Што вы ўсе можаце змяніць? Ужо каторую нядзелю ходзіце, а нічога не мяняецца. А ўжо ж ловаць, б'юць. Не дай Божа, і цябе схопяць! Не ідзі, дачушка! — Яна адчайна просіць сваю дачку не выходзіць на маршы. Яна антанёўка, у маладосці з'ехала ў Мінск. Даўно ўжо мінчанка. Але калі трэба дайсці да душы свае адзінае дачкі, заўсёды вяртаецца ў Антанёва, шукае там і знаходзіць прыклады, як жыць, чаму можна адно і нельга другое. Дачка звычайна слухаецца. Ці мо робіць выгляд, што слухаецца, каб не прырэчыць маці, якую вельмі любіць, шануе. Даўно ўжо дарослая, сваіх дзетак гадуе, але маці для яе і зараз застаецца аўтарытэтам.

— Паслухай мяне, дачушка, паслухай, што было з намі ў Антанёве, з тваім дзядулем. Расказвала табе неаднойчы, як душыліся антанёўцы цэлае лета, каб сена на карову накасіць. Сенакосаў не было. Па лесе, па балотах касілі, выносілі, сушылі. Дзясці, праўда, давалі. Але вельмі мала, нават на адну карову не хопіць. А мы ж заўсёды дзве трымаці. Ды і давалі так позна, што гаспадары дачакацца не маглі. А яшчэ мусілі абяцаць, што цяля, цэлае лета гадуючы, у калгас здадуць. Абкручвалі бедных калгаснікаў. Якая там плата за цяля выходзіла? Ды і выплочвалі не адразу. Пакуль дачакаешся грошаў, то ўжо і наступны раз карова ацеліцца. Каб самі прадавалі, то ці не ў два разы больш мелі б. За гэты тая няшчасная дзясці сена.

Бацька не мог чакаць. Кожную ранічку ўсхопліваўся зацемна, ішоў у лес і касіў, нагледзеўшы раней травы. А тады вяртаўся ды ішоў на працу ў калгас. Да вечара. А мама наша, цэлы дзень на ферме адрабіўшы, вечарам, пасля дойки, бегла ў лес з рэзгінамі і цягнула на сабе сена, каб сушыць каля хаты. Некалькі разоў абярнуцца павінна была, каб усю сырую траву прынесці. Апошні раз ўжо сцягне, бывала, калі ледзьве прыцягнецца з цяжарам на плячах. Усе плечукі былі ў яе на ямах ад тых цяжкіх рэзгінаў.

Сушыць сена мы, дзедзі, павінны былі.

— Сена сохне на граблях! — любіў прыгаворваць тата.

Ніякіх адпачынкаў не было. Варочаеш сена, дойдзеш да канца, ізноў пераходзіш, ізноў варочаеш. І так цэлы дзень. А вечарам, як выхадзе, у адрывку трэба было знесці.

Ужо і лета на другую палову пайшло. І адрывка амаль поўная. Толькі сена з дзясці заставаўся. Ды раптам з'яўляюцца на нашым двары кіраўнікі калгасныя і накідаваюцца на бацьку:

— Як ты пасмеў без дазволу касіць?! Лес дзяржаўны. Ты злодзей! Канфіскаваем сена!

Бацька збалеў. Падавалася, зараз рухне там, дзе стаяў. Але ні слова не вымавіў. Усе мы выйшлі з хаты і таксама моўчкі глядзелі, як чужыя людзі гаспадары на нашым двары.

Падагналі падводы, пачалі грузіць наша сена. Усё падчысцілі...

Калі падводы з'ехалі, мы, тады старшакласнікі, накінуліся на бацьку:

— Чаму ты маўчаў? Чаму не кінуўся на іх? Ідзі і падпалі гумно! Гэта ж наша сена, наша праца!

Бацька ціха прамовіў:

— Хочаце, каб мяне на Салаўках згналі?

Мама пачала гаварыць, што ў іх сіла, у іх усё. І нічога мы не зможам. Загналі ў калгас, усё забралі. І мы мусім маўчаць. І не вытрымала, запрычытала:

— Мы мусім маўчаць, дзедзі! Да смерці маўчаць. Да самае смерці. Хай жа ім адгукнецца! Хай яны не дачакаюць! Хай іх зямля не прымае!

Гэта быў страшны ўрок. На ўсё жыццё.

Мы мусім маўчаць, дачушка! Я з гэтым жыццём пражыла, бацькі мае пражылі. Хіба на гэтай зямлі ніколі іначай не будзе. А ты ж не захачела з'ехаць. То скарыся. Яны не даруюць. Не ідзі!

Дачка паслухмяна слухала. Не перабівала, як заўсёды. Але адказала цвёрда:

— Не, мама, я пайду. Так не павінна быць. Пайду. Дзеля маіх дзяцей.

Рэвалюцыя белых лілеяў

Калі яны сталі пры дарогах на вуліцах гарадоў, сэрцы людзей, што зайшліся ад болю, жаху, безнадзейнасці, адчаю, пачалі ажываць. На вуснах расквітнелі ўсмішкі. Белья строі, часам перацягнутыя чырвонымі пачкамі, белья кветкі, балонікі. Нашы белья лілеі расквітнелі і далі надзею. Гэта разнеслася па ўсёй краіне. Ужо не толькі гарады, мястэчкі, але і невялікія вёскі расквітнелі белаю пяшчотаю... Але не пра гэта.

На плошчах радысць ажно зашкальвае. Разам, смелья, за плячыма рабочых, якіх нашы пляцы не бачылі многа дзясцігоддзяў. Выйшаў яго вялікасць рабочы клас. Але хто і куды завядзе яго? Ці недарэмны гэты парывы? Ці будзе прарывы? Бо нічога пакуль не змянілася. Але і не пра гэта.

Жудасны вір пакутаў, якія вынеслі дзедзі нашай краіны, не адпускае, зацягвае. Страшныя апаведы тых, хто выйшаў жывым з катавальняў, вочы прыгожых, маладзенькіх глядзіць з партрэтаў дакорам, і ўсюды — прапаў, памажыце!.. Колькі іх, зніклых? Нават гэтага дакладна ніхто не ведае. Пра гэта немагчыма думаць. Пра гэта немагчыма думаць. Бо пачынаеш вар'яцець. І таму не пра гэта.

Каб урэшце пра тое, выберу з усіх трагічных гісторый — пра хлопца дэсантніка. Ён, апануць ў свае святочныя строі, ехаў на сустрэчу з сябрамі. У дзень ПДВ сабрацца не змаглі. Перанеслі на адзінаццатага жніўня. Над машынай лунаў сцяг ПДВ. І калі на люднай дарозе

Фота www.belsat.eu

яго прыпыніў даішнік, хлопец прыпыніўся, гатовы да штрафу, бо ж парушыў, сцяг вывесіў. Законапаслухмянасць у крыві беларусаў. Але тут здарылася нешта неверагоднае. Неверагоднае ўсюды ў цывізаваных краінах. Наша краіна такой не была. На яго наляцела цэлая зграя чорных у чорным. Паспеў заблакаваць вокны машыны. Ды тое выратавала яго ненадоўга. Вокны разбітыя, кіроўца на асфальце, яго па-зверску збіваюць друкі. З д'ябальска асало даю садыстаў. Адкуль ведаю? Нехта ў гэты час едзе ў аўтобусе і ўсё гэта здымае на камеру тэлефона. Відэа ў інтэрнэце.

Хлопцу пашанцавала: яму разбілі галаву, і кроў, хлынуўшы, заліла ўсяго. Звяры ў чалавечым вобліку апусцілі друкі. Нагіліся свежае крыві. Інакш, ён пэўны, забілі б насмерць.

Урэшце пра галоўнае. Столькі высокіх словаў пра салідарнасць, дапамогу! Ёсць гэта. Усё гэта ёсць. Але! Калі чалавека збівалі (белы дзень, людная дарога, імчацца машыны), ніхто не прытармазіў, ніхто не дапамог. Праляцелі дзясцікі аўтамабіляў. А за рулём кожнага здаровы чалавек. Ды яшчэ і ў салоне не адзін. Ні ва Украіне, ні ў Грузіі, ні ў Прыбалтыцы і ні ў Расіі, мяркую, такога б не здарылася. Усе бачылі і ніхто не дапамог. Ніхто.

Яшчэ чаму выбрала ненавіта гэтую гісторыю? Чалавек, які перажыў такі жах, не згубіў пачуцця гумару. Апавадае пра гэта і... жартуе. Гэты мужны хлопец выжыве. Баюся толькі, што не дачакаецца ён справядлівага суда над забойцамі. А яшчэ больш баюся, што дзясцікі зніклых ці знойдуцца?

Белья лілеі вельмі кволыя. Хутка адцвітаюць...

Праведніца

Аблычны Спас. Царква. Пасля службы падбгае маладзічка. Цененькая, спраўненькая, светленькая. А яшчэ — у белым. Заглядвае ў вочы:

— Вы не пазнаеце мяне?

— ?

— Я сябрала з Вашою дачкою.

Рассмяшыла. З тае пары мінула амаль трыццаць гадоў. Была калісьці ў дачушкі сяброўка. У першым класе. Глядзела на яе і згадвала тыя далёкія часы. Яна не змаўкала ні на хвіліну. Я слухала. Мая светлая радысць змянялася трывогаю, страхам.

— Учора я працавала дапазна, да цямянэчы. Дахаты прыйшла, калі мае ўжо спалі. Усё ўчора зрабіла, каб вызваліць сённяшні дзень, каб сёння, на Спаса, трапіць у царкву. Веру, што самая магутная зброя — малітва. Падала здравіцу за

ягонае здароўе. Ні за дзяцей маіх, ні за бацькоў, ні за сябе з мужам. Адно толькі слова за здароўе — Аляксандра. Ведаю, што ён не чалавек, але ж у яго была душа. Малілася, як магла, усёю душою малілася, каб у душу яго ўлілася хоць кропля чалавечнасці. Я за праўду, за справядлівасць. Я ўсім расказваю, на працы, суседзям, што адбываецца. У мяне няма інтэрнэту, але ёсць талерка, гляджу Белсат. Калі быў адключаны інтэрнэт, мы цэлую ноч глядзелі «Белсат». Каго ні сустрэну, усім расказваю. Яны кажучь, што такога не можа быць. Але ж людзі мяне ведаюць. Ведаюць, што я ніколі не маню. І такія ёсць, што крычаць, злуюцца, бо па тэлевізары казалі... Ці мне страшна? Мне вельмі страшна. Часта хаджу позна, адна. Ведаю, што са мною можа быць. Як з дырэктарам музея з Ваўкавыска. Ведаю, што па мяне могуць прыйсці тады, калі ніхто і не ўгледзіць. Але я буду гаварыць, бо я ведаю праўду...

Глядзела ў яе чыстыя, светлыя вочы, адкрыты, прасветлены твар і думала: «У Рэвалюцыі Белья Лілеяў такія твары, такія вочы. Трымайся, дарагая Белая Лілея!»

А яшчэ думала: «Вось яна — Праведніца...»

Божанька, беражы сваіх Праведнікаў!

Будзьма з «Дзеясловам»!

Сябры!

Заклікаем вас у бязмежны і вольны свет сучаснай нацыянальнай літаратуры! Яго ўжо амаль два дзясцігоддзі презентуе «Дзеяслоў» — адзіны ў краіне перыядычны часопіс, які аб'ектыўна асвятляе літаратурна-мастацкі працэс, друкі творы беларускіх аўтараў (і пераклады замежных) — не зважаючы на іх грамадска-палітычныя і эстэтычны-мастацкія прыхільнасці.

Дзейнасць «Дзеяслова» накіраваная ў першую чаргу на выжыванне ў краіне свабоднага слова, беларускай літаратуры, абарону права пісьменнікаў і журналістаў на публікацыю сваіх тэкстаў,

данясенне да чытачоў праўдзівай і аб'ектыўнай інфармацыі пра стан літаратуры і культуры.

Падпісання на часопіс «Дзеяслоў» можна ў любым паштовым аддзяленні Беларусі ды атрымліваць яго шэсць разоў на год.

Індэкс для індывідуальных падпісчыкаў — 74813, для ведамаснай падпіскі — 748132.

Часопіс «Дзеяслоў» можна набыць і ў менскіх кнігарнях: «Акадэмікніга» (пр. Незалежнасці, 72), «Кніжная шафа» (пр. Дзяржынскага, 9, уваход са двара), а таксама ў інтэрнэт-крамах knihi.by і prastora.by.

Сайт часопіса — dziejaslou.by.

Будзьма разам!

Агонія дзяржавы

З будучай кнігі вершаў «Левіяфан-2020»

Паша ЛЮБЕЦКІ

Ешуа

Ешуа, ну ты ўляпаўся!
ты ж проста прарок ды філосаф,
апалітычны малы!
а тут у цябе сэксот сярод вучняў,
а Пілат шые табе экстрэмлізм:
хочуць даць найвышэйшую меру.
ты добра трымаўся на допыце,
не адмаўляю!
і ты, не забывайся, — габрэй,
таму патэнцыйна сам сабе
някепскі адвакат.
але табе нават памілавання
не дадуць:
ты ж палітвязень,
а тыя проста блатныя.
не, я разумею, што насамрэч
усё гэта — план твайго Айца,
а ў Яго на ўсё ёсць прычыны.
вось толькі фінал абяцае быць
настолькі брудным,
што я баюся, некаторыя з нашчадкаў
будуць думаць:
менавіта ў гэтым сутнасць
твайго вучэння
паспрабуй выжыць, Га-Ноцры.
так будзе больш веры,
што твая жыццёвая філасофія
спраўды жыццяздольная.
паспрабуй выжыць.

ваенным злагчынам

стаміўся ад таго, што ў тваім
спісе спраў столькі пунктаў?
нарэшце ў цябе просты расклад:
ваенны трыбунал,
расстрэл.
а потым чакай Канца Свету,
яшчэ горшага, чым стварыў ты,
ў следчым ізалятары ў пекле.
і вось, нарэшце, апошні суд — Страшэнны,
але ж ты і д'ябла з Ісусам
паспрабуеш кінуць.

абсалютна сакрэтна

Бог дае анёльчыкам тэчачку
з грыфам «абсалютна сакрэтна»,
кажа, што занепакоены
нават вернасцю святых.
яны ж хваляюцца: а раптам у д'ябла
свае людзі нават у раі?
ці кампрамат на кагосьці з гэтых святых
ды рычагі ўздзеяння нават на Бога?
а хтосьці мае столькі ўлады,
што фабрыкуе крымінальныя справы
для Божга Суда.
хто? д'ябал іх ведае!
ён дык болей за ўсіх інфармаваны.
але тым больш хочацца хоць крыху
пажыць
наводле сумлення,
нават калі цвёрда ўпэўнены,
што цябе ўсе падставяць
нават у Дзень Судны.

агонія дзяржавы

«калі прасталыткі найвышэйшага класу
будуць гандляваць лёсамі іншых,
іх будучыня
(якая была б куды лепшай без іх),
тым, што ім не належыць», —
менавіта такі апакаліпсіс і павінна была
прадказаць Ванга?
мо ёй і злівалі сакрэтную інфармацыю
найвышэйшыя сілы,
але гэтыя людзі і іх кіданулі.

цяроплівы пацярпелы

хоць вы й ведзяце мяне на смерць,
для супраціўлення вам
мне трэба будзе рызыкаваць жыццём,
а я занадта за яго баюся.

карма рэвалюцыянера

у некаторых рэвалюцыянераў, Кажуць,
не вельмі добрая карма.
нават калі яны гінуць на барыкадах,
яны зноў нараджаюцца
ў таталітарных дзяржавах.
а некаторыя застаюцца ў жывых,
але трапляюць у новы таталітарызм
на наступны дзень пасля рэвалюцыі.
і ўсе адмаўляюць гэта —

робячы выгляд, што за гэта
яны й змагаліся.

інфарматар

чаму столькі ўвагі атрымаў
біблейскі Юда?
ён быў звычайным інфарматарам
у апазіцыйным да гвалту руху.
колькі такіх у наш час?

пацыфізм-танка

пацыфізм — гэта
танка ў якой
браня і гусеніцы
пераўтвараюцца
ў гальштукі-матылі

ілжэмесіа-шлімазл

аб падманутых спадзяваннях на цуд

чакалі прарока
чакалі месію
дарма выдаткоўвалі
царкоўны алей
у хістаньях штокроку
сляпы і бяспільны
не ведае нават
што будзе далей!
ілжэ-Машыя наші
(страшэнны шлімазл!)
прымусяў паверыць
што ён мае дар
знайсці цяпер выйсе
яшчэ горшы пазл
як можна тут верыць
у розных няздар?

шэры кардынал

шэры кардынал
заклінальнік шэрых будзен
шэры кардынал
які праводзіць час за кулісамі
шэры кардынал
які не грэбуе і месцам
у глядзельнай залі
шэры кардынал які назірае
як яго марыянеткі прагнуць славы
закрываючы пагадненні
і абяцваюць войны

вераць што іх перамогі і праўда
і праўда іх перамогі і праўда
смуткуюць баяцца смерці ваююць
за якія лічаць свае інтарэсы
не разумеючы што ёсць толькі
інтарэсы спектаклю
а людзі гэта ўсяго рэсурсы
у руках драматурга
якому абрыдла выхваляцца ўладай
перад кожным стрэчным
і ён пакідае гэтую нікчэмную забаву
марыянеткам
яго ўлады так шмат
толькі пакуль ён застаецца ў ценю
а плата за яго складаецца ў разуменні
што ён і сам усяго толькі рэсурсы
у руках гаспадары
які даўно ўжо навісае над ім
і рыхтуецца выстаўіць рахунак
за яго высахлаю
пакрытую шынарамі і каростай
душонку

паэзія

паэзія — гэта ахвяра і подзвіг
дзякуй богу, тое, што я пішу —
не паэзія,
а так, звычайны душэўны эксібіцыянізм.
паэзія — гэта як лёгкі подых,
ці амерыканскія горкі, што
хутка нясуць цябе ўніз.
паэзія — манашка голая
з наколкай на спіне,
ці маўклівы інтэлігент,
якога замучыў штодзённы быт.
удзень ён жыве ў рытме разам з усімі,
каб ноччу прагнуць — у халодным поце —
злавіць свой рытм.
паэзія ніколі не трымае халтуры
ці фальшу, стракатаасці ў вонкавасці.
глыбіня для яе — другая натура,
і гэтых натураў — бясконцасць.
паэзія — гэта несупынныя гонкі,
у якіх ты ніколі не прыйдзеш
да фінішу.
яна ўнутры, хоць ўвесь час лезе вонкі.
шэпт ветру,
пах яблыкаў,
плыні шум.

раптам падхоплены плыню словаў
ты можаш выказаць невыказнае
па-за шаблонамі, па-за ўмовамі
а заўсёды тут і заўсёды па-за.

**Публікацыя падрыхтаваная ў межах
майстар-класу для аўтараў дэбютных
кніг «Неба з сабою», прысвечанага
90-годдзю Уладзіміра Караткевіча**

Сон дыктатара

Васіль ЖУКОВІЧ

• •
Ен прагнуўся блакітнаю раніцай
знянацку ад сексуальнае насалоды,
якую фізічна адчуў, а не толькі зразумеў
як факт снення...
Цяпер ён быў чалавек сталы,
змяніў-збракаваў дзвюх жонак,
ні адна з іх не нарадзіла яму сына.
А ён вельмі хацеў, каб нарадзіўся сын,
верагодна пераёмнік яго неабмежаванае
ўлады, бо каму яшчэ так, як роднаму
сыну, даверыш пугу, каб паганяць і
стрымліваць быдла (гэтак ён называў народ).
Сын у яго ўсё ж з'явіўся. Пазашлюбны.
Пасля законных дам узурпатар прызвычайіўся
забаўляцца дзяўчатамі; спачатку іх
лічыў, а потым з

ліку збіўся. У спецыяльным міні-штодзённіку не пісаў імёны,
ленаваўся, да таго ж яны часта паўтараліся;
проста чарговы акт з новенькаю адзначай на
паперы крыжыкам, а з цнатліўкаю —
клічнікам альбо проста палачкай.
Паўторна былою наложнай карыстаўся
рэдка, выключна пад настрой, тады ў
калонцы ставілася звычайная галачка.
Канвеер жывога тавара рухаўся
няспынна. Асабліва маральнае
задавальненне атрымліваў правадыр
ад маладзенькіх інтэлігентак-прыгажуняў.
Адорваў іх асабліва шчодрэ.
...Калісьці яму, яшчэ малому, казала маці:
«Калі хочаш узгадаць, што снілася,
не глядзі ў акно». Можа, у яе словах і
была доля праўды. Але сасніў ён такое,
што й памяць не трэба напружваць,
каб узгадаць сон. Усё адбывалася на
цэнтральным пляцы сталіцы, дзе звычайна
з'яўляліся рознага кштату відовішчы,
праходзілі мітынгі і дзе нярэдка па яго
камандзе

паліцыя пралівала нявінную народную кроў.
Цяпер сабраўся народ, каб адпомсціць яму,
дыктатару. На яго рахунку былі сотні
закатаваных смельчачоў, якія казалі праўду
ў вочы. Ён жа праўду страшна не любіў,
баяўся яе, як і самой смерці. І не дзіва,
бо сам быў хлус: пра тых, каго патаемна
начамі знішчаў, казаў, што іх бачылі ў
за межжы, маўляў, там іх пашукайце... Але
ж прасочвалася праўда і пра загубленыя
жыцці, і пра юных красуняў.
І вось — час адплаты (так снілася): яму
здрадзіла і войска, і паліцыя, да ўлады
прышла апазіцыя. Яна й даверыла народу
ўчыніць над ім суд. З натоўпу раз'ятраныя
людзі выкрывалі: «Вырваць язык!»;
«Павесіць!»; «Вылякаць!»; «Пасадзіць на кол!».
І галоўны карнік, вышэйшы і лысейшы за яго,
выгукнуў што ёсць моцы: «Хто за тое, каб
дыктатара пасадзіць на кол, прашу падняць
рукі!». Падсудны бачыў: за такую кару была
абсалютна бальшыня. У суцэльным лесе
паднятых рук ён паспеў заўважыць, што
адзін з даўніх

сяброў, з якім калісьці разам хадзілі ў
лазю, угору ўскінуў абедзьве рукі. «Мярзоцце!»
— падумаў дыктатар. Тым часам галоўны
карнік падаў знак памагатым — і тыя
прывалалі ўстаноўку з завостраным калом.
Адзін з карнікаў лоўка абрэзаў гузікі на
нагавіцах асуджанага, другі спрытна
спусціў наніз нагавіцы, а галоўны карнік
загадаў дыктатару сесці на кол. «Не горшы
варыянт», — падумаў публічна асуджаны і
дэманстравыўна смела падступіўся да кала.
Ён так далікатна сядзеў на кол, што зусім
нечакана злавіў кайф...
Пасля таго, што здарылася раніцай,
ён, не схільны філасофстваваць, не ламаў
галаву над пытаннем, ці гэта боская кара
такая, ці, можа, д'ябал вытварыў такое, а
ўсур'ез сабе заўважыў: «Чакае пераарыентацыя!..
Добра, што сына паспеў прыдбаць!». Гэтай
раніцай ужо не так, як нават учора, яго
хвалывала адвечная праблема: як надалей
кіраваць краінай? Ён думаў выключна пра тое,
што яму неабходны партнёр, які, вядома,
трымаў бы язык за

зубамі. Дзе ж яго знайсці? Выбар не вялікі:
альбо сярод сваякоў, альбо ў верхніх эшалонах...
І абодва варыянты коўзкія.
Але ў хуткім часе ён зразумеў, што яму
нічога не давядзецца прадпрымаць, бо ідыёцкі
сон пачаў паўтарацца кожную ноч.
Такія сны сталі вымотваць ягоныя сілы,
ён больш пачаў псіхаваць, прыкметна
схуднеў і перастаў заўважаць прыгожых
дзяўчат і маладзічак. Нарэшце да яго
прышла думка, што пакаранне за цяжкія
грахі магчымае і пры неабмежаванай
ўладзе. Нездарма ён так баяўся кары!
Падобна на тое, што сваім страхам і
наклікаў яго. «Так, гэта кара, — думалася
яму, — і мая ўлада мне анічым не дапаможа.
Выходзіць, кара якраз мне за яе, маю
бязмежную ўладу. Што ж мне з ёю рабіць?
Сын яшчэ такі малы!.. Аддаць жа яе на
выбарах каму папала — гэта не ў маіх
правах. Ужо лепш памерці!»
І правадыр пачаў паціху пміраць, хоць
яго і лячылі вельмі старанна як псіхічна
хворага.

берэце, у доўгім чорным паліто- не. Ён ішоў у атачэнні невы- моўнай цішы. Нагадваў рыцара.

Мінскае метро вельмі прыго- жае. Асабліва станцыі «Акадэмія навук», «Грушаўка», «Міхало́ва». На адной заваражваюць інша- светныя каменныя краявіды на слупах, на другой — любёная літара у слове Грушаўка з кра- нальнай масяужовай грушкай наверхсе. Ну а «Міхала́ва» я з любасці называю «Міхала́ва» ў гонар недалёкай прысутнасці тут чалавека-аркестра Міхала́ Анемпадыстава. Урэшце, зоркі на станцыі «Міхала́ва» таксама сведчаць пра гэта.

Станцыя метро «Няміга» нітуецца з неразблытаным вузлом болю, з успамінам пра катлаван і менскую гісторыю. Ніколі не пакідала адчуванне, што разам з пластамі чорнай зямлі на паверхню падчас будаўніцтва выкопвалі спласта- ваныя маўклівыя да часу цені мінулага разам з рэшткамі шматслойных драўляных трату- араў і шматлікімі слядамі на іх.

Падземкі ва ўсім свеце вя- домыя сваімі чытачамі. Гэткая бібліятэка на хуткіх колах. Адзін вагон мінскага метро праз шпа- леры з выявамі кніжных паліц паспрабавалі ператварыць ва ўтульны кабінет, але атрымала- ся адно абалонка без зместа, бо карэньчыкі ўяўных каляровых кніг былі пустыя, імёны аўтараў здзямую метроўскі скразняк. А якім сэнсам напоўніўся б час у вагоне з накрэсленымі на кнігах імёнамі Платона, Гамэра, Гётэ, Быкава, Маркеса, Памука, Баг- дановіча, Караткевіча!

Чым можна было б займацца на падземным эскалатары, калі б ён быў удвая даўжэйшы за наш? Працягваць чытаць, раз- маўляць па тэлефоне, набіраць эсэмэскі, корпацца ў торбах, калупацца ў носе, завязваць матузкі, таропіцца ў нішто, абдымацца, гладзіць іншага па валасах, расшпільвацца, размаўляць, стаяць спінай, аба- пірацца, барабаніць пальцамі па гумавай парэнчы, кідаць уніз манеткі, і цапацца цапацца цапацца... Хтосьці паспявае зрабіць з усяго гэтага толькі палову.

Маруднасць

Мне часам здаецца, прычынай таго, што Мінск «амаль не падлягае любові», ёсць прычына метафізічная. І звязаная яна з вадой. Як нейкае таўро, ляжыць на горадзе пячатка нялюбасці. Места, пра- цятае скразнякамі бязмежа, прадзёмуванае з усіх бакоў нестваральнымі віхурамі, жыве неяк «знудліваправільна», аж занадта размерана, нехапатліва, абыякава. Так падаецца тым, хто нарадзіўся ў іншых месцах, але абраў для жыцця Мінск, так пачуваюцца зрэдку і карэнныя жыхары. Для некаторых горад не збіраецца ў цэлае, не пры- магнічваецца цэнтрам, распа- даецца на фрагменты. Штосьці змяняе гораду разгарнуцца і спраўдзіцца, дыхаць напоўніцу? Можа быць, застыгла рака?

Чаму не натхняе нас Свіслач? «Вада з ракі — малітва», — казалі ў далёкім Поўдні. А ў Мінску галоўнай рацэ перако- пвалі рэчывы, змянялі памеры, рабілі балюча і не давалі веры яе сапраўднасці. І рака ў горадзе знерухомела. Зрабілася маруд- най. Перавучанай і перавыхава-

Фота www.pinterest.com

най. Не плюскоча, не гамоніць, не бяжыць на выперадкі хваля за хваляй, не віруе пад кладкамі і парожкамі, як Вілейка, як Дзвіна і Палата, як Нёман, як Дзісна... Ціхая рака. Калісьці Свіслач ха- целі зрабіць галоўнай артэрыяй горада, пасля, наадварот, аддалі перавагу Цэнтральнай плошчы, якая мусіла дамінаваць над ра- кой. Цяпер жа над ёй дамінуе ў небяспечнай блізкасці недарэч- ная гаргара, якая сваім цяжарам прыціснула рачную пойму, а це- нем палохае качак ды мінакоў. А калісьці па яе вадзе шпарка плылі наўздагон адзін аднаму чаўны пад ветразямі, якікі ды плыты. Вада Свіслачы кіпела як праспект у гарачы час. А яшчэ раней у Менску быў порт.

«Шумяць за акном хвалі Свіслачы... цячэ і шапаціць Свіслач», «пайшоў на бераг Свіслачы і доўга слухаў шум хваляў, шумяць хвалі Свіслачы, шумяць...» — пісаў ў трыццатых гадах Сяргей Пясэцкі. «Вада Свіслачы ўвечары мацней пахне гарадской даснатой», — адзна- чаў Кузьма Чорны. І Янка Юх- навец бачыў яшчэ жывую раку:

...Вецер у Менску здаецца мне белы.
Між руінаў ён песня недапяная.
І калі б Свіслач паводкай не шумела,
усе чулі б вецер з водарам падвалаў.

Але ўсё ж цяперашняя маруд- насць ракі нібы запавольвае час на сушы, і праз гэта мы мусім быць удзячныя нашай рацэ. З імклівым часам дамовіцца не- магчыма, а Свіслач, сама таго, магчыма, не ўяўляючы, зрабіла- ся закладніцай паміж ім, Часам, і горадам, у якім маруднасць

насамрэч ёсць утоеным і яшчэ нерасчытаным намі кляйнотам. Усё ўрэшце зруйнаецца, спляжыцца — дамы, масты, плацы. Заваліць друзам вялікія пляцы зямлі. Друзам нерухомым. А праз яго, як прывід, летнімі вечарамі будзе сачыцца вечаровы туман у тым месцы, дзе калісьці, безліч гадоў таму, была рэчка. Яе вады даўно няма, а вечаровы туман будзе стаяць кожны пагодны вечар над руінамі роўненна-роўненька, свежа і натхняльна.

Маё

Памеры майго горада вы- значаюцца па тым, як раніцай пасля летняй начной буры ці самай віхурыстай снежаньскай завірухі выпадковыя сустрэчныя цягам усёй тваёй некароткай дарогі дзеляцца ўражаннямі пра перажытае і пабачанае — у аўто- бусе, кране, метро, у мімаходзь пачутай размове на праспекце, у падземным пераходзе... Арэол агульнага перажывання пашыраецца і пашыраецца ў розныя бакі, у залежнасці ад выбранага кірунку. Нібы чытаеш паветраную гарадскую газету, словы і абзацы якой пераносіць з месца на месца вецер. Менавіта тады горад набывае для мяне «чалавечеае» вымярэнне. Ясная рэч, што недзе існуюць далёкія незнаёмыя вуліцы і дамы, дзе жывуць чужаватыя людзі, якія робяць абсалютна аднолькавыя рэчы, напрыклад, адмыкаюць ключом дзверы, але кожны робіць гэта і тысячы іншых справаў зусім па-рознаму. І я не ведаю гэтых людзей. І тады горад пада- ецца мне сотамі, сотамі бяскон-

цымі, безаблічымі сотамі... Але вось аднойчы зранку я згубіла з кішэні заплечніка тэлефон. А праз гадзіну затэлефанаваў нейкі чалавек, і неўзабаве пра- пажа вярнулася. Увечары таго ж самага дня з майго заплечніка выцягнулі гаманец. Гадзіны праз дзве затэлефанаваў нейкі чалавек і сказаў, што гаманец знайшоўся. Дзядзька аказаўся ахоўнікам цэнтра «Сталіца» і выдатна размаўляў па-белару- ску. Гэтыя недарэчныя здарэнні шмат гавораць пра мяне саму... Але раптам горад падаўся проста вялікім домам, у якім твае згубленыя рэчы сямейнікі вы- цягваюць з розных куткоў ды занануркаў і вяргаюць са смехам.

Пакуль раслі дрэвы, за якімі спаквалі хавалася вежа Каль- варыйскага касцёла, здарылася шмат усяго. Часам горад пад- кідваў, як на батуце, да самых верхалінаў сваіх дрэваў, а бы- вала, утоптаў у які біты шлях і рабіў нябачнай самой сабе. Ён меў здольнасць пашыраць вядомыя межы і ў той жа час звужацца на доўгі час да паме- раў маленькага пакоя. Тады мой горад не мог адшукаць мяне, бо я ўпарта баранілася ад яго за шчыльнымі фіранкамі.

Свой Менск я заўсёды нашу пры сабе. У ім людзі адгукаюцца на позірк з паўнамёку, і паразу- менне, хай нават на імгненне, запаліе звыклую прастору. За тысячы кіламетраў, у іншых гарадах, на чужых вуліцах я сустракаю «знаёмыя» твары і постаці, якія калісьці вылучала вачымаля «Лакамкі» на мінскім праспекце, ці на Прывакзаль- най плошчы, ці на прыступках кінатэатра «Перамога»... Ал-

тарны Хрыстос у найстаражыт- нейшым храме Грузіі ў Мцхене глядзеў на мяне ад самага ўва- ходу вачыма маёй бабулі.

Кажучы пра Менск, я кажу пра саму сябе.

На Нямізе ёсць дамок, які яшчэ колькі гадоў таму кідаўся ў вочы адсутнасцю дзвярэй для выхаду на гаўбец. Вось проста так віселі на глухой тынкаванай сцяне чыгунныя краткі. Зяля- талі да яго адно птушкі. Напэў- на, адзін быў такі на ўвесь горад. Аднойчы цёмным зімовым ран- кам я заўважыла ў асветленым акне гэтага дома маладую жан- чыну, якая прычাপляла перад люстрам завушніцы...

Рэчы — апошняя цэла люд- зей, якое жыве найдаўжэй, напісаў калісьці Алесь Разанаў. Пра горад сапраўды можна расказаць праз дэталі...

Аднойчы на велізарнай ка- меняломні пад Лагойскам я пабачыла распіланую сярэд- зіну валуноў і знерухомела перад маўклівай таямніцай утоенай сярэдзіны ледавіковых вандроўнікаў. Цяпер хаджу па горадзе і заўважаю каменную структуру ягонага забудовы. Лесвіцы, калоны, борцікі тра- туараў, плітка ў метро, — усё, па чым раней мімаходзь прабягаў пагляд, цяпер набыло змест, які можна прачытваць. Урэшце, гэтым камяням было б пра што паведаміць імклівым мінакам.

Колькі ног пратупала па на- шым горадзе! Колькі імёнаў рэхам знеслася ветрам унівеч. Зямля Беларусі ўвогуле суц- эльны Вавілон. Каго тут толькі не сустрэнеш, гартаючы стар- рыя запісы ў архіве: селяніна Пілата, мяшчанаў Буша, Коля ды Шродэра, нейкага Бабая, двараніна Гедыміна, рамесніка Кроненбэрга, ляснога аглядчы- ка Шумахера і чалавека з імем Максім Багданавіч Неба... А ў Менску колішнюю Юраўскую гару, на месцы якой цяпер стаіць Палац прафсаюзаў, абыход- зілі ці паглядалі на яе здалёк габрэй Чарток, татарын Калду- нка, Іван Непрывальніцкі (жыў, відаць, не пры самым вале), Цімафей Праева, Арлай Гедэон, Вальтэр, Алена Гузікаўна, Фурс Гальбес, Арусяды Руся...

Калі я памру, Менск заста- нецца?

Таямніца асабістага ўспры- мання горада — перадусім та- ямніца. Такая ж рэальная, як цень ад гадзіннікавай вежы каля былых езуітаў.

Дунін-Марцінкевіч, седзячы ў фатэлі ды прытупваючы на- гою, дэкламаваў у сярэдзіне XIX стагоддзя:

Няма як Мінск наш, дзетачкі,
міленкі!
Прыгожы, відны, кругом
весяленькі;
Ні адной мізэрнай не сустрэнеш
хаты,
Вот, маўляў, снег белы, каменны
палаты;
Пасярэдзіне ўецца круглай
стружкай
Свіслач рака — зялёнай устужкай;
Вот не урокам — горад хоць куды!

А мой час вытуквае пад маімі крокамі на менскіх вуліцах Таццяніным і Касіным голасам зусім іншы рытм:

Мы — дзеці чорнага горада,
мы выйшлі з ягонага чэрава,
мы сталі ягоным голасам,
а голас не мае ценю.

Пра халеру і...

Яўгеній ЗАМЯЦІН

Першая казка пра Фіту

Завёўся Фіта самаадвольна ў падполлі паліцэйскай управы. Складзены былі ў падвале старыя паперы, і чуе ўчастковы Пятровіч: нехта ўсё шкрабецца, пагруквуае. Адкрыў Пятровіч: пыл, не працаешся, і выходзіць шэранькі, прыпылены Фіта. Полу — пераважна мужчынскага, чырвоная сургучная пячатка з нумарам на вярочцы боўтаецца. Кропельны, бы немаўля, з выгляду самавіты, лысаваты, з брушкам, акурат надворны саветнік, і твар — не твар, а так... Фіта, адным словам.

Дужа ўпадабаў Фіту Пятровіч. Усынавіў яго ўчастковы і там жа, у кутку, у канцылярыі, пасяліў, — і гадаваўся Фіта ў кутку. Панацягаў з падвала старых рапартаў, адносінаў за нумарамі, у рамачках у куточку сваім развесіў, свечку запаліў — і моліцца паважна, адно пячатка шамаціць.

Аднойчы Пятровіч, бацька названы, прыходзіць, а Фіта, бач, да чарніліцы прыпаў і смокча.

— Гэй, Фіцька, ты чаго ж, вісус, робіш?

— А чарнілы, — кажа, — п'ю. Мне ж таксама трэба чагосьці.

— То добра, пі, усё адно казённыя.

Так і харчаваўся Фіта чарніламі.

І да таго дайшло — смешна нават сказаць: пасмокча пёрка ў роце — і піша. З Фітавага ратка — чарнілы самыя сапраўдныя, як ва ўсёй паліцэйскай управе. І ўсё Фіта розныя рапартаў, адносіны, прадпісанні крэмае і ў сябе развешвае.

— Ну, Фіта, — кажа ўчастковы, каторы названым бацькам, — быць табе губернатарам.

Што прадказаў Пятровіч, тое і выйшла: уадначас зрабіўся Фіта губернатарам.

А год быў цяжкі — ну які там год, той самы: і халера, і голад.

Прыкаціў Фіта ў губерню на кур'ерскіх, адразу абывацеляў сабраў — і давай разносіць:

— Гэт-та што ў вас такое? Халера, голад? У — я вас! Чаго глядзелі, што рабілі?

Тыя пачухваюцца:

— Дык мы што, мы нічога. Дахтары вольныя — халерку выганялі трохі. Зноў жа да смаленскіх па хлеб пасылаць...

— Я вам — дахтары! Я вам — смаленскіх!

Пасмактаў Фіта прыо:

«Прадпісанне № 666. З гэтай даты, уступішы належным чынам ва ўладу, голад у губерні мною строга адмяняецца. Катэгарычна прадпісваецца жыхарам адгэтуль быць сытымі. Фіта.»

«Прадпісанне № 667. З гэтай даты пастаноўлена мною неадкладнае спыненне халеры. Зважаючы на вышэйсказанае, неадкладна звальнююцца тыя,

хто самавольна называе сябе дактарамі. Тыя, хто незаконна абвяшчае сябе хворымі на халеру, маюць атрымаць законную цялесную кару. Фіта.»

Прачыталі прадпісанні ў цэрквах, расклеілі па ўсіх платах. Жыхары адслужылі падзячны малебен і ў той самы дзень збудаваў Фіту манумент на базарным майдане.

Мінуў дзень, потым другі. На трэці — бач ты, халерны з'явіўся проста ў Фітавай канцылярыі, стаіць там і курчыцца, — от жа, не разумее народ сваёй карысці. Загадаў Фіта выдаць яму законную цялесную кару. Ды халерны сыйшоў — і супраць урадавым спосабам памёр.

І пачалі, і пачалі паміраць — ад халеры і ад голаду, і ўжо паліцыянтаў не хапала для ўтаймавання злачынцаў.

Пачухаліся абывацелі і гуртом вырашылі: дактароў вярнуць і па смаленскі хлеб паслаць. А Фіту з канцылярыі выцягнулі і вучыць пачалі — па мужыцку. Народ жа неадукаваны, цёмны.

І расказваюць, скончыўся Фіта гэтакаса не па-сапраўдному, як і ўзяў пачатак: не крычаў і нічога такога, а толькі ўсё меншаў і меншаў, і таяў, як надзіманы амерыканскі чорт. І засталіся толькі чарнільная пляма ды тая самая сургучная пячатка з нумарам.

Паглядзелі местачкоўцы: антыхрыстава пячатка. У аначку загарнулі, каб рукамі не чапаць, і закапалі ля цвінтарнай агароджы.

Так Фіта і скончыўся. Але да канца яшчэ ўмудрыўся столькі дзіўных спраў натварыць, што ў адзін дых і не сказаць пра ўсе.

Другая казка пра Фіту

Указам Фіта адмяніў халеру. Жыхары вадзілі карагоды і працвіталі. А Фіта двойчы на дзень хадзіў у народ, зюкаючы з таксоўшчыкамі і адначасна з любасцю пазіраючы на манумент.

— А што, браткі, каму манумент, ці ведаецца?

— Як, паночку, не ведаць: пану выконваючаму Фіту.

— А то ж. Ці не трэба вам чаго? Усё магу, мне нядоўга.

А быў таксапарк ля самага сабора. Паглядзеў кіроўца на манумент, на сабор, і кажа Фіту:

— Ды вось, гаманілі мы надоречы: дужа ўжо нам вакол сабора ездзіць нязручна. Каб праз плошчу напасткі...

Было ў Фіты правіла: усё для народа. І быў Фіта розумам хуткі, бы куля. Мігам у канцылярыю за стол — і гатова:

«Гэтым наяўны гарадскі сабор невядомага паходжання прадпісваю прыбраць неадкладна. На месцы вышэйназванага сабора заснаваць прамаездную дарогу для таксоўшчыкаў. Для прадухілення забабонаў выкананне вышэйвыкладзенага даручыць сарацынам. Падпісаў Фіта.»

Раніцай жыхары так і самелі:

— Сабор жа наш, людцы! У сарацынах увесь — зверху данізу: і на ўсіх пяці галовах, і на крыжы вярхом, і па сценах, рыхтык мухі.

І ўжо сініх галоў няма, і на сінім — зорак срэбраных, і чырвоная старадаўняя цэгла крывёю праступіла на белагрудых мурах...

Тут успомнілі жыхары: не так даўно прыходзіў па сабор Мамай татарскі. Ад Мамаё адкупіліся — мо і ад Фіты адкупіліся. У складчыну паслалі Фіту ясак: трох дзевак найпрыгажэйшых і чарнілаў чвэртку.

Раззлаваўся Фіта, затупаў на жыхароў:

— А ну, зараз жа псік адсюль! Віш, Ма-май! Мамай ваш — мямля, а ў мяне сказана — і аман.

І сарацынам памахаў ручкай: пакуй, браткі, па поўнай, ужо статак дахаты ідзе.

Зайшло сонца — ад сабору застаўся адзін друз. Уласнаручна абазначыў Фіта крэйдаю па лінеечцы прамаездную дарогу. Усю ноч сарацыны шчыравалі — і на досвітку пралегла праз базарны пляц дарога. Простая, паглядзець прыемна.

У пачатку і ў канцы дарогі ўсталявалі ступы, размалюваныя ў пастарункавы чарнільны колер, а на слухах напісана:

«Такога-та года і чысла невядомы сабор знішчаны выконваючым абавязкі Фітам. Ім жа пабудавана гэтая дарога са скарачэннем шляху таксоўшчыкаў на 82,6 аршына.»

Базарны пляц быў нарэшце прыведзены ў культурны выгляд.

Трэцяя казка пра Фіту

Жыхары паводзілі сябе зусім добра — і а пятай гадзіне Фіта абвясціў волю, а паліцыянтаў адмяніў назаўсёды. Ад пятай гадзіны апоўдні ля паліцэйскай управы, на ўсіх скрыжаваннях і вартах, — паўсюль стаялі вольныя.

Жыхары жагналися:

— Маці святая, дажылі-такі. Зірні: у скуранцы стаіць. Замест мундзіра — у скуранцы, га?

А галоўнае што: вольныя ў скуранках сваю справу ведалі, чыста мянтамі нарадзіліся. У пастарунак цягнулі, у пастарунку — і ўрэпу, і пад дыхавіцу, — ну ўсё як мае быць. Жыхары ад радасці плакалі наўзрыд:

— Слава табе, Госпадзе! Давялося — не хто-небудзь, свае б'юць, вольныя. Стой, браткі, ватоўку скуіну: вам гэтак па спіне будзе зручней. Лупі, браткі! Так-ак... Слава табе, Госпадзе!

Адзін перад адным ламіліся жыхары навыперадкі пасядзець у астросе. Да таго там стала добра — слоў няма. І абшучаюць цябе, і на замочак зачыняць, і ў вочка зазіраюць — але ж усё свае, вольныя: слава табе, Госпадзе...

Аднак неўзабаве месцаў бражаваць стала, і пускалі ў астрог толькі тых жыхароў, каторыя больш пашаны маюць. А іншыя ля ўвахода ночы напярэць дзяжурылі і квіткі ў астрог перакуплівалі ў фарцы.

Якія ўжо тут парадак і стабільнасць! І прадпісаў Фіта:

«Злодзеяў і душагубаў загадваю выгнаць з астрага з ганьбай на ўсе чатыры бакі.»

Злодзеяў і душагубаў выгналі з астрага на ўсе чатыры бакі,

і ахвотныя жыхары патроху ў астросе размясціліся.

Абязлюдзелі вуліцы — адны вольныя ў скуранках; неяк яно не чапляе. І выдаў Фіта новы ўказ:

«Гэтым указам усім жыхарам прадпісваецца найстражэйшым чынам няўхільная свабода песнапенняў і шэсцяў у нацыянальных строях.»

Вядома, калі што ў навіну — яно цяжкавата. І для палягчэння невядомыя людзі ўручылі кожнаму жыхару пад распіску тэкст прыблізнага зместу. Але жыхары ўсё-ткі саромеліся і хаваліся па завуголлях: цёмны народ!

Пусціў Фіта па завуголлях вольных у скуранках — вольныя пераконвалі жыхароў не саромецца, паколькі цяпер — воля, пераконвалі ў карак і пад дых. Урэшце пераканалі.

Увечары — як Вялікдзень... Ды што там Вялікдзень!

Паўсюль спявалі адмыслова запрашаныя салаўі. Паўзводна, у нагу, крочылі жыхары ў нацыянальных строях, і каля кожнага ўзвода вольныя з гарматай. Аднагалосна і натхнёна жыхары спявалі, згодна з тэкстам прыблізнага песнапення:

*Слаўся, слаўся, наш добры цар,
Богам нам дадзены
Фіта-гаспадар.*

А часова выконваючы абавязкі Фіта кланяўся з балкона.

З прычыны нечуванага поспеху жыхары там жа, ля Фітавага балкона, пад кіраўніцтвам вольных, у аднагалосным узвеселенні пастанавілі: увесці штодзённую паўзводную свабоду песнапенняў ад гадзіны да дзвюх.

У тую ноч Фіта ўпершыню спаў спакойна: жыхары відавочна і хутка прасяжаліся духам асветы.

Апошняя казка пра Фіту

А быў яшчэ ў горадзе прамудры аптэкар: чалавека зрабіў, ды не так, як мы, грэшнікі, а ў шклянцы, ці ж яму чагосьці не ведаць?

І распарадзіўся Фіта аптэкара даставіць.

— Скажы ты мне, будзь ласкавы: і чагой-та мае людзі ў неслужбовы час ходзяць сумныя? Зірнуў прамудры аптэкар у акенца: некаторыя хаты з канькамі, некаторыя з пеўнікамі, некаторыя жыхары ў нагавіцах, некаторыя ў спадніцах.

— Вельмі проста, — адказвае Фіту, — Хіба гэта парадак? Трэба, каб усё было аднолькавае. Наогул.

Так — так-так. Жыхароў — паўзводна за горад усіх, на выган. І ў пустым горадзе — агонь з усіх чатырох старон: дашчэнтну выгарэла, толькі плеха чорная — ды манумент Фіту пасярод.

Усю ноч пілы пілілі, малаткі грукаталі. Пад ранак — гатова: барак, накішталт халернага, даўжынёю ў 8,215 км, па баках — закуткі з нумарамі. І кожнаму жыхару — масянжовую бляху з нумарам і з шэрага сукна ўніформу з іголачкі.

Як гэта ўсё пашыхтавалася ў калідоры — кожны ля свайго шастка, бляхі на паяска — бы жар-птушкі, аднолькавыя ўсе, быццам новыя шэлегі... Да таго добра, што наколькі ўжо Фіта моцны, і тое ў носе заказытала, сказаць нічога не сказаў. Рукою

махнуў — і ў свой пакойчык, № 1. Слава табе, Госпадзе, цяпер і памерці можна...

Раніцою, ледзь развіднела, яшчэ і званок не забомкаў (па званку ўставалі) — а ўжо ў дзеве-ры № 1 грукаюць:

— Дэпутаты там да Вашай міласці, па неадкладнай справе.

Выйшаў Фіта: чацвёра ва ўніформе, пашанотныя такія жыхары, лысыя, у гадах. Паясны паклон Фіту.

— Ды вы ад каго дэпутаты?

І загаманілі шаноўныя — усё чацвёра адразу:

— Гэта што ж такое — ніяк немагчыма — гэта непарадак нейкі... Ад лысых мы, значыцца. Гэта, значыць, аптэкар кучаравы ходзіць, а некаторыя пад польку, а мы — лысыя? Не-е, аніяк немагчыма...

Яшчэ і пастрыгы ўсіх не паспелі — зноў Фіта патрабуюць, і зноў дэпутаты. Выйшаў Фіта маркотны: якога йшчэ ражна?

А дэпутаты:

— Гы-ы! — адзін у кулак. — Гы-ы! — другі. Макраносыя.

— Ад каго? — прабурчэў Фіта.

— А мы, ета... Гы-ы! Да вашай міласці мы: ад дурняў. Гы-ы! Жадаем, знычць, каб, знычць, усім, ета значыць, раўнамерна...

Хмара хмарай вярнуўся Фіта ў № 1. Па аптэкара.

— Чуў, брат?

— Чуў... — галасок у аптэкара баязлівы, галава ў сітцавай хустачцы ад холаду. Нязвыкла стрыжанаму.

— Ну, то што ж нам цяпер?

— Ды што-што: цяпер ужо чаго там. Назад нельга.

Перад вечаровымі модламі прачыталі загад жыхарам: быць усім чмурнымі дурнямі раўнамерна — ад заўтрашняга дня.

Войкнулі жыхары, а што будзеш рабіць: супраць начальства хіба пойдзеш? Разумныя кніжкі апошні раз паселі чытаць, да самага вечаровага званка ўсе чыталі. Па званку спаць палеглі, а раніцай усё ўсталі — чмурныя. Вясёлоці — поўныя штаны. Локцямі адзін аднаго падштурхоўваюць — гы-ы! Гы-ы! Толькі і гутаркі — зараз вольныя ў скуранках цэбар з кашай прыкоцяць: каша ячная.

Прагуляўся Фіта ў калідоры — восьем кіламетраў і сто дваццаць пяць метраў, бачыць — вясёллыя. Ну, адлегла: цяпер ужо ўсё. Пранудрага аптэкара ў закутку абняў:

— Ну, брат, за парады дзякуй. Век не забуду.

А аптэкар Фіту:

— Гы-ы!

Во якая справа: адзін застаўся. Аднаму за ўсіх думаць.

І толькі Фіта зачыніўся ў № 1 — думаць, — як зноў у дзевы. І ўжо не грукаюць, а папросту ломяцца, лезуць, гахаюць:

— Э-э, брат, не, не ашукаеш! Мы хоць і чмурныя, а таксама, знычць, разумеем... Ты, брат, тожа чмурэй. А то віш ты... Не-е, брат!

Лёг Фіта на ложак, заплакаў. А рабіць няма чаго.

— Бог ужо з вамі, ладна. Дайце часу да заўтра.

Увесь дзень Фіта сярод чмурных цягаўся і ўсё дурэў патрошкі. І пад раніцу — гатоў, ходзіць і — гы-ы!

І зажылі шчасліва. Няма на свеце шчаслівейшых, як чмурныя.

Старонкі з «Памятнай кніжкі»

Леанід
ДРАНЬКО-МАЙСЮК**23 красавіка 2015 г., чацвер.**

Голы красавік, а думаю пра няголы верасень — пра кветкі ў маім былым давід-гарадоцкім агародзе...

Блакитны аператум, ружовая і белая флэкса, сіняя фацэлія, белья лейкі батуры, дробненькія маргарыткі, белая і ружовая петунія, густа чырвоная сальвія, жоўта-апелсінавая календула, астры (размаітыя, ужо крыху панікля), белы алісіум (мядоўкі), бягла-чырвоная хінацзя...

Тое, што не можа вярнуцца, ніколі не вернецца, — і гэта добра!

Памяць робіцца моцнай ад таго, што яно не вернецца...

1 верасня 2015 г., аўторак.

Сёння йшоў да станцыі метро «Малінаўка» і спыніўся ля шапіка, убачыўшы на вітрыне кнігу Аляксея Карпюка «Пушчанская адысея».

Імя пісьменніка на бэзавай вокладцы напалову было залеплена цэннікам — 25900; выглядалі толькі тры літары «...сей».

Я намерыўся быць ісці далей, аднак жа не — вярнуўся і купіў гэту кнігу...

Некалькі разоў я слухаў выступленні Аляксея Карпюка (чалавека надзвычайна смелага!) у Саюзе пісьменнікаў, некалькі разоў сустракаўся з ім у Гародні і ў Мінску, у выдавецтве «Мастацкая літаратура», калі быў рэдактарам альманаха «Літаратурная Гродзеншчына», у які А. Карпюк прапаноўваў цалкам уключыць раманы Янкі Брыля «Птушкі і гнёзды».

Незвычайная прапанова!

А ўсё, што ён прапаноўваў, рабіў, гаварыў зазвычай мела рысы незвычайнасці, нават неверагоднасці.

Ён сам быў незвычайны.

І не мне тут раскадваць пра ягоны фантастычны лёс; Васіль Быкаў напісаў аб тым і дакладна, і праўдзіва, і з вялікай сімпатыяй да свайго сябра Алёшы.

Я толькі хачу сказаць, што памяркоўныя беларусы мелі непамяркоўнага Аляксея Карпюка, які сказаў пра сябе ў рамане «Пушчанская адысея»: «Я заўсёды падабаюся сабе, калі знаходжу сілы з многіх шляхоў выбіраць самы цяжкі...».

Вось такі беларускі нарцысізм — свядома выбіраць не лёгкае, а цяжкае, каб сабе спадабацца!

Здаецца, гэта й ёсць адказ на пытанне: «Чаму прэзаіт Аляксея Карпюка быў непадобны на іншых?».

22 верасня 2015 г., аўторак.

Мая любімая кніга Максіма Гарэцкага — «Віленскія камунары», і любімая перш за ўсё таму, што яна дае магчымасць спазнаць, адчуць душу беларуса не вясковага, а сталічнага, жы-хара роднай Вільні, які жыве ў

сваёй Вільні і размаўляе па-беларуску.

Няхай сабе ў творы і пракідваюцца сказаны накштатт: «...уцягвалі беларускія нацыяналісты ў свае сеці «масу»...», але не трэба забываць: «Віленскія камунары» ствараліся ў 1930-я гады на выгнанні пад пільным сталінскім вокам, і такія рэдкія фразы выконвалі ролю адчапного, аднак жа і ў іх Максім Гарэцкі не баяўся выказаць іронію — невыпадкова ж слоўца «маса», якое так любілі бальшавікі, ён узяў у двукоссе...

Немагчыма чытаць гэты цудоўны твор і не сачыць за ягонай адметнай мовай...

Чалавек, які добра пра цябе гаворыць, паводле Максіма Гарэцкага — светлаглядзец, а замежныя мовы — іншакраіныя мовы, а заместа назоўніка лёгчык пісьменнік ужывае свой назоўнік — лётнік, а канцылярскі выраз: «Данёс на яго ў паліцыю...» у рамане гучыць так: «Утапіў таварыша...».

23 верасня 2015 г., серада.

У сваёй кнізе «Поўня» Леанід Галубовіч прамовіў: «Наша пісьменніцкая. Увесь час хочам спасцігнуць глыбіні ўласнай душы. А там усё так мелка і каламутна».

Здаецца, не толькі ў пісьменніцкіх адусах так, у іншых таксама, аднак жа ёсць істотная розніца...

У старой адзінокай Мартачкі было пятнаццаць курэй, адна свіння і козья каза. Зімовай ноччу здзічэлыя сабакі загрызлі ўсіх курэй і свінню, а каза ўратавалася, бо зашылася ў адрыне за дровы і там аказілася — тры козкі і козлік упалі на салому, і каб не змерзлі, Мартачка на досвітку забрала іх у хату, казе дала цёплай вады, падаіла і напаіла малаком казлянятак...

Увесну Мартачка памерла.

За гадзіну да яе смерці каза з казлянятамі прыбегла з выпасу і развіталася з Мартачкай — раней жа такога ніколі не было, каб сярод дня (!) пакідала пашу...

Дык вось, істотная розніца ў тым, што за гадзіну да нашай, пісьменніцаў, смерці козы не прыбегуць развітацца з намі.

1 кастрычніка 2015 г., чацвер.

Я двойчы наўздагад разгарнуў «Вайну і мір» Льва Талстога і, нібыта з акіяна, вылавіў дзве жамчужыны.

Першая: «Несмотря на то, что доктора лечили его (П'ера — Л. Д.-М.), пускали кровь и давали пить лекарства, он все-таки выздоровел...».

Добра вядома тое, што аўтар выдатнейшага рамана выступаў супраць дзяржаўных інстытутаў, царквы, арміі, развіцця капіталізму — пабудовы заводаў і чыгункі; высмейваў Напалеона, оперу як форму мастацтва і п'есы Антона Чэхава; не прымаў «Слова пра паход Ігаравы»; як бачна, не мілаваў і лекараў з іхняй медыцынай.

І жамчужына другая: «Толькі в наше самоуверенное время популяризации знаний, благодаря сильнейшему орудю невежества — распространению книгопечатания, вопрос о

свободе воли сведен на такую почву, на которой и не может быть самого вопроса...».

Пытанне пра свабоду волі пакіну мыслярам, бо зацікавіла мяне перш за ўсё неверагодная трактоўка кнігадрукавання.

Дык вось, калі кнігадрукаванне паводле Льва Талстога — невуцтва, прычым мацнейшая яго стадыя, то што тады геній сказаў бы пра словасвет — інтэрнэт?

Вельмі хацеў бы я пачуць...

7 кастрычніка 2015 г., серада.

Люблю восень, бо яна ніколі не хлусіць!

Заўсёды хлусіць вясна, нават у сталыя гады кружыць галаву, часам абяцаючы неверагоднае.

Восень жа нічога не абяцае, а цвяроза гаворыць: «Жыві ў адпаведнасці з тым, што маеш. Калі ў тваёй кішэнні пяць капеек — жыві на пяць капеек! А калі маеш пяць залатых царскіх рублёў — жыві на пяць залатых царскіх рублёў!».

Вясна кажа: «Ты — кароль!».

І няшчасны зазвычай верыць гэтаму падману.

А восень гаворыць: «Ніякі ты не кароль, а проста чалавек, таму і жыві па-чалавечы, бо калі размахнешся жыць па-каралеўску — чакай тады бяды!».

12 кастрычніка 2015 г., панядзелак.

З месяц таму без ніякай патрэбы (у такім выпадку прынята казаць: ад няма чаго рабіць!) разгарнуў я на 802-й старонцы «Советский энциклопедический словарь», выдадзены ў Маскве ў 1989 годзе, і прачытаў першае, што ўпала ў вока: «Мэрике (Mörike) Эдуард (1804–75), нем. писатель-романтик. Лирика в нар. духе, сказки, пов. «Моцарт на пути в Прагу» (1856)...».

«Моцарт на пути в Прагу!» Якая дзівосная назва! — толькі й падумаў і тут жа пакпіў з сябе. «Выпускнік Літаратурнага інстытута, а дагэтуль і не ведаў, што ёсць такі пісьменнік, і, мусіць жа, ягоную аповесць з такім слаўным тытулам так ніколі і не прачытаеш?!»

І от жа дзіва — літаральна праз дзень-два згаданая аповесць на мове арыгінала (!) апынулася на маёй паштовай скрыні — не ўсярэдзіне, а зверху — бо мая паштовая скрыня шырокая, як паліца.

Вядома, кнігу Мёрыке (дарэчы, 1946 года выдання!) пакінуў тут нехта з маіх суседзяў ці нехта з гасцей маіх суседзяў — справа звычайная, людзі пераглядаюць свае кніжныя зборы і ўсё тое, што ім здаецца лішнім, заносіць куды заўгодна.

Словам, ніякай тут асаблівай таямнічасці або загадкавасці няма, проста супала так, што, скажам, сёння ты выпадакова даведаўся пра нейкі невядомы мастацкі твор, а ўжо назаўтра табе яго падкінулі...

І ўсё ж такі — супадзенне, можна сказаць, незвычайнае, да цёплай дрыготкі ў целе!

2 лістапада 2015 г., панядзелак.

Сёння з кампазітарам Ігарам Лучанком па Койданаўскай (Рэвалюцыйная) і паўз помнік Максіму Гарэцкаму мы выйшлі на Пляц Волі і селі на аўтобусным

прыпынку плячыма адразу да трох пасольстваў — балгарскага, французскага і швейцарскага, а вачыма — да ратушы.

Вуліца, як заўсёды, густа засыпана была аўтасмеццем, і праз ягоны працяглы смуродны гудат ратушныя куранты адыгралі пачатак прыпева «Песні пра Мінск», якую Ігар Лучанок напісаў на верш Пімена Панчанкі і якая ўпершыню прагучала ў радыёспектаклі «Мінскі напрамак» паводле аднайменнага рамана Івана Мележа...

— У нас ёсць з табой забытая песня! — сказаў Ігар Лучанок.

— Якая? — здзівіўся я.

І ён прачытаў пачатак майго даўняга, здаецца, з 1991-га года верша:

*Мы не згубіліся ў свеце,
Мы збераглі свой дом...
Нам пераможна свеціць
Грунвальд сваім шчытом!
Радзіма Беларусь,
Ты сцяг свой узняла,
Сатканы з белых руж
І чырвані-святла...*

15 лістапада 2015 г., нядзеля.

Доктар Казімір Ірмалевіч, адзін з галоўных герояў рамана Кузьмы Чорнага «Сястра», раіў Мані, якая даводзілася яму стрыечнай сястрой: «Не паглыбляйся вельмі ў тое, што ніколі не будзе аформленым і канчаткова акрэсленым. Шкодна гэта і непатрэбна...».

Зрэшты, гэта парада самога Кузьмы Чорнага, выдатнейшага беларускага прэзаіта — парада сваім чытачам і, кажу без ніякага пафасу, парада ўсяму народу.

І што на гэта нашы людзі — ну, хоць бы тыя, якія прачыталі раманы «Сястра»?!

А нічога...

І ў палітыцы, і ў сямейным жыцці ўвесь час толькі й робіць тое, што паглыбляюцца ў неаформленае і неакрэсленае, і зусім не заўважаюць або не хочучы заўважаць, што гэта і шкодна, і непатрэбна.

11 снежня 2015 г., пятніца.

У 1920-я гады гэта быў Каломенскі (па назве) сквер, а пазней і пасення — Міхайлаўскі; побач знаходзіўся Віленскі рынак і зусім блізка — Віленскі вакзал.

Аднак жа не, не Каломенскі і не Міхайлаўскі, а скверык Сястры!

Прынамсі так я называю гэту менскую мясціну, бо яе ўславіў у сваім геніяльным рамане «Сястра» Кузьма Чорны.

Тут некалі залацела кавярня, куды ўчашчалі героі рамана, якія шмат думалі пра Сястру — вобраз безумоўнай беларускай чысціні — Маню Ірмалевічанку. Паблізу жыў стары Радзівон Цівунчык, які мудра маркоціўся: «На добрага чалавека ты мала дзе трапіш!».

І гэты скверык — любімы менскі куток Ваці Браніслаўца...

Лясны каморнік Ваця — чалавек пачуцця, так пра яго сказана ў рамане; Ваця «...ганяецца за нечым па свеце...» — і ўрэшце, у ім «...радаць існавання жыла... вялікімі навальніцамі...».

І менавіта ж тут, у скверыку, Ваця сказаў Мані:

— Я хачу быць бліжэй да вас.

— Можна, мы і ёсць бліжэй...

Па-іншаму хутаранская каралеўна і адказаць не магла, бо мела крэда: «Жывое душы больш патрэбна чалавеку...».

Сёння скверык Сястры ўпрыгожваюць скульптуры У. Жбанава; першая — прыгажуня ў капелюшы, якая самотна адпачывае на лавачцы, але гэта не блокаўская Незнаёмка, як заяўлена ў электронным энцыклапедыях, а менавіта Сястра — пяшчотная геранія рамана Кузьмы Чорнага.

Другая скульптура — юнак у кепцы — Ваця Браніславец.

І што цікава (дзякуй скульптару!): ёсць помнік і будучай чытачцы рамана «Сястра» — гэта дзятчынка з парасонам...

Магчыма, у больш літаратурную, у больш беларускую эпоху мы, непахісныя ў веры, што беларуская літаратура ствараецца толькі (!) на беларускай мове, будзем прыходзіць у скверык Сястры з аднайменным творам Кузьмы Чорнага і будзем тут прачытваць хоць некалькі старонак ягонай дзівоснай кнігі, не забываючы пра свой штодзёны клопат...

Неблагая можа скласціся завядзёнка...

25 снежня 2015 г., пятніца.

Калі я першы раз прачытаў аповесць Міхася Стральцова «Адзін лапаць, адзін чунь»?

Не памятаю.

Аднак жа маю дакладную дату, калі перачытаў гэту рэч — 17 красавіка 2003 года.

І от учора зноў разгарнуў прозу, у якой хлопчыку Іванку, бацька якога загінуў на вайне, зімой няма ў чым выйсці на вуліцу, і ён гэтак жа шчыплява марыць пра абутак (чуні!), як гогалеўскі Акакій Акакіевіч марыў пра шыняля!

Аповесць М. Стральцова мае ўсе прыкметы вялікай літаратуры.

Іванкаў дзед Міхалка моціца: «Божа... У мяне падбілася душа. У мяне не стала душы — засталася адно шкадаванне. Мне ўсіх шкада... Так, мусіць нельга...».

Думаючы пра шчырага, але крыху неразумнага аднавяскоўца Ляксея Гурмака, Іванкаў дзед непакоіцца: «...Бог не даў розуму, але даў добрую душу. Ці справядліва гэта? Ці можна замяніць адно другім? І адкуль, навошта ў яго гэты неспакой, жаданне даказаць сабе, што ён такі ж, як і ўсе... Божа, ты не даў розуму, але чаму ты не даў няведання пра гэта — хіба ж не пакута?..».

Аднак жа дзед Міхалка больш думае пра ўнука Іванку, які ўжо ўмеў падняцца над сваімі дзіцячымі няўдачамі і крыўдамі і адчуць сябе цэнтрам усяго, бо «...усё існавала толькі таму, што быў ён (Іванка. — Л. Д.-М.)...».

Хто з нас не ведаў (і не ведае!) гэтага салодкага з дзяцінства адчування: свет жыве толькі таму, што я жыву!

Варта адно заплюшчыць вочы, і свет знікае; варта расплюшчыць, і ўсе жыццёвыя фарбы вяртаюцца!

...Не знаю, калі зноў разгарну аповесць Міхася Стральцова «Адзін лапаць, адзін чунь»; знаю толькі, што разгарну...

Уладзімір АРЛОЎ

Яшчэ ў далёкія антычныя часы гісторыю называлі настаўніцаю жыцця. Ва ўсе часы яе лічылі надзвычай важнаю наукай. Яна дапамагае людзям зразумець, адкуль іх род, якімі шляхамі ішлі продкі з мінулага ў сучаснасць. Гісторыкі даследуюць даўнейшыя падзеі, каб высветліць іхнія сапраўдныя прычыны і вынікі, назваць імёны герояў і ворагаў, знайсці ў даўніне ўрокі для новых пакаленняў. Кажуць, той, хто не ведае мінулага, не будзе мець будучыні. Гэта датычыць і кожнага чалавека, і цэлага народа. Гістарычная памяць — магутная стваральная сіла, што яднае народ і дапамагае яму з годнасцю прайсці праз самыя цяжкія выпрабаванні. У XIX стагоддзі, калі насуперак чужой уладзе нашыя прадзеда ператвараліся ў шматмільённы беларускі народ, гістарычная навука была асабліва неабходнаю.

Прафесура Віленскага ўніверсітэта

Мінулае Літвы-Беларусі грунтоўна вывучалі ў галоўнай вышэйшай навучальнай установе краю — Віленскім універсітэце. Прафесар Міхал Баброўскі знайшоў каштоўны Супраслеўскі летапіс і стаў першым айчынным скарыназнаўцам. Ігнату Даніловічу належаць вялікія заслугі ў вывучэнні Статутаў Вялікага Княства Літоўскага. Ён сабраў і надрукаваў дзве з паловаю тысячы старадаўніх дакументаў. Гэтыя вучоныя выступалі за аднаўленне нашай дзяржаўнасці, вяртанне ў шырокі ўжытак беларускай мовы і сталі пачынальнікамі нацыянальнага адраджэння. Вядомае і імя прафесара Яўхіма Лялевеля — натхняльніка патрыятычнай моладзі з кола філаматаў і філарэтаў, аўтара закліка «За нашу і вашу свабоду». Лялевель разглядаў мінулае не як гісторыю князёў і каралёў, а як гісторыю дзяржаваў і народаў. Ён лічыў, што гістарычная навука павінна ствараць «летапіс народнага жыцця». Напісаная ім «Гісторыя Літвы і Русі да Люблінскай вуні з Польшчай» выводзіла пачатак айчынай дзяржаўнасці з Полацкага княства. Прафесар ведаў спадчыну Францішка Скарыны. Высока ацэньваючы дзяржаўную беларускую мову Вялікага Княства, Яўхім Лялевель, як і Адам Міцкевіч, падкрэсліваў яе старажытнасць і багацце. У час паўстання 1831 года Лялевель уваходзіў у яго Часовы ўрад. Пад уплывам гэтага гісто-

Даследнікі даўніны

рыка і палітыка пазней склаліся погляды Кастуся Каліноўскага ды яго аднадумцаў. Сёння ў Вільні і Горадні можна прайсці па вуліцах імя Лялевеля. У адной з залаў бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта створаная цікавая экспазіцыя пра Лялевеля, а ва ўніверсітэцкім двары лёгка знайсці памятную дошку выдатнаму суайчынніку. Плённа збіраў археалагічныя і пісьмовыя сведчання гісторыі Літвы-Беларусі прафесар Ігнат Анацэвіч. Яго ведалі і паважалі супрацоўнікі архіваў і бібліятэк Варшавы і Кёнігсберга, Дэрпта і Рыгі, Пецярбурга і Масквы. Віленскія студэнты з нецярпеннем чакалі гістарычна-археалагічных экспедыцый па родным краі, куды іх клікаў прафесар Іван Лабойка. Пад яго кіраўніцтвам моладзь зрабіла апісанні васьмідзесяці гарадоў і мястэчак. Прафесар Язэп Ярашэвіч вызначаўся бліскучым веданнем летапісаў і хронік. Ён мог бы вольна паразмаўляць на старабеларускай мове з вялікім князем Гедзімінам пра перавод сталіцы дзяржавы з Наваградка ў Вільню або з гетманам Канстанцінам Астрожкім пра разгром масквітаў у бітве пад Воршай. Ярашэвіч напісаў гістарычныя нарысы пра беларускіх Бельск, Драгічын, Супрасль. Калегі-выкладчыкі і студэнты зачитваліся ягонай трохтомнай кнігай «Вобраз Літвы ад найстаражытнейшых часоў да канца XVIII ст.». Пасля змагарскіх падзей 1831 года Ярашэвіч апынуўся ў ліку гісторыкаў-патрыётаў, абвінавачаных уладамі ў «няправільным накірунку мыслення» і надоўга пазбаўленых працы. У 1832-м на дзверы ўніверсітэцкіх карпусоў павесілі цяжкія замкі. Каланізатары не толькі помсцілі за ўдзел педагогаў і студэнтаў у змаганні за незалежнасць. Страх выклікала сама дзейнасць віленскіх гісторыкаў і філолагаў, паогул гуманітарыяў. Яны адкрыты і абгрунтаваны заяўлялі пра самастойнасць беларускага народа, яго гісторыі, культуры і мовы.

У Полацку, Гомелі, Слуцку

Гісторыяй свайго краю глыбока цікавіліся выкладчыкі Полацкага езуіцкага калегіюма, пераўтворанага ў 1812-м у Акадэмію з правамі ўніверсітэта. Гэта пацвярджае акадэмічны часопіс «Полацкі месяцнік», што меў адмысловы гістарычны раззел. Там публікаваліся ўрывкі з даўніх рукапісаў, крэдаў і навуковыя нарысы. Аўтары часопіса прыйшлі да высновы, што ў часы Рагвалода і Рагнеды продкі беларусаў — крывічы — ужо мелі дзяржаву, якая дасягнула найвышэйшай магутнасці за князем Усяславам Чарадзеем. Гісторыя дзяржаўнасці працягвалася ў Вялікім Княстве Літоўскім, дзе галоўнае месца належала беларускім землям, а дзяржаўнай моваю была старабеларуская. Аднак каланіяльныя ўлады зачынілі Полацкую акадэмію яшчэ раней за Віленскі ўніверсітэт... Знаныя калекцыі рукапісаў, старадрукаў, археалагічных і этнаграфічных матэрыялаў былі

Двор Віленскага ўніверсітэта з вежай абсерваторыі напрыканцы XVIII ст.

сабраныя ў Гомелі. Іх даследнік Іван Грыгаровіч пачаў выдаваць «Беларускі архіў старажытных грамац». Туды ўвайшлі дакументы XIII—XVIII стагоддзяў: прывілеі вялікіх князёў, граматы гарадоў з магдэбургскім правам на самакіраванне, пастановы Берасцейскага царкоўнага сабора 1596 года, на якім была створаная Вуніяцкая царква. З’яўленне такога архіўнага зборніка доказна абвяргала цверджанні пра адвечную прыналежнасць Літвы-Беларусі да «русского мира». Царская цензура спыніла публікацыю «Беларускага архіва». Толькі пры канцы XX стагоддзя знайшлася і была надрукаваная праца Грыгаровіча «Беларуская іерархія». Яна ўзбагаціла сучасных гісторыкаў шматлікімі звесткамі з мінулага праваслаўнай царквы. Вялікая ўвага надавалася айчынай гісторыі ў Слуцкай гімназіі. Яе выпускнік Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч стаў каталіцкім арцыбіскупам і мітрапалітам, але, нягледзячы на шматлікія царкоўныя клопаты, усё жыццё цікавіўся беларускай даўнінай. Ён спачуваў паўстанню Тадэвуша Касцюшкі, разглядаў у сваіх працах паходжанне беларусаў, напісаў кнігу «Гісторыя сарматаў і славян». Магілёвец Міхал Без-Карніловіч быў генералам і кіраваў некалькімі тапаграфічнымі экспедыцыямі па беларускіх губернях. У выніку нарадзілася кніга «Гістарычныя звесткі пра знакамітыя мясціны ў Беларусі». Яна зрабіла аўтара вядомым гісторыкам, крэдаўцам і этнографам. Без-Карніловіч з гонарам пісаў пра створанае крывічамі магутнае Полацкае княства і яго паспяховае змаганне з наступам крывжакоў. Ён вызначыў месца — берагі Валовай азёрыны, — дзе ў дахрысціянскім Полацку знаходзілася галоўнае паганскае капішча. І сёння з вялікай цікавасцю чытаюцца сабраныя гэтым гісторыкам звесткі пра беларускія гарады і мястэчкі Магілёў, Віцебск, Воршу, Мсціслаў, Друцк, Копысь, Лукомль, Чарэю, Себерж, Невель, Люцын. Без-Карніловіч даў дасціпныя апісанні характару нацыянальных мяншын краі, аднак найперш — саміх беларусаў. У сярэдзіне XIX стагоддзя ён пісаў: «Ад беларуса ўсёго можна дабіцца справядліва, памяркоўнасцю і ласкай. Ён верны і ўдзячны за дабро, ды пры гэтым не стрывае ўчыненай яму несправядлівасці. Нашчадкі крывічоў шчырыя і дасюль захавалі мову, народнае адзенне і звычаі даўніх пакаленняў».

Павел Шпілеўскі

Беларускімі паданнямі пра прыэвартанію-ваўкалакаў, пра

зачараваныя скарбы і змаганне асілкаў з лютымі цмокамі з дзяцінства цікавіўся будучы этнограф, фалькларыст і пісьменнік Павел Шпілеўскі. Ён нарадзіўся на Бабруйшчыне, але вучыўся і значную частку жыцця правёў у Пецярбурзе. Там пад адметным псеўданімам — Драўлянскі — і сапраўдным прозвішчам выходзілі ў свет яго шматлікія этнаграфічныя і гістарычныя публікацыі: «Беларускія народныя паданні», «Даследаванне пра ваўкалакаў», «Беларускія прымаўкі», «Вясельныя абрады», «Беларусь у фантастычных яе казках», «Пасольства Льва Сапегі ў Масковію». Беларускі гэты вучоны лічыў «найстаражытнейшым народам у славянскім свеце». Шматлікія чытачы і сёння маюць літаратурна-крэдаўчы нарысы Шпілеўскага, аб’яднаныя ў кнігу «Падарожжа па Палессі і Беларускім краі».

Вандроўнік Даленга

У першай чвэрці XIX стагоддзя ў многіх беларускіх гарадах і паселішчах адбываліся раскопкі, якімі кіраваў высокі, востры нос, нязменная засяроджаны чалавек адразу з некалькімі нататнікамі ў кішэнях. Ён заўсёды гатовы быў працягнуць гістарычную лекцыю цікавым мясцовым жыхарам. Гэтага археолага звалі Зарыян Даленга-Хадакоўскі. Амаль ніхто не ведаў, што яго сапраўднае імя — Адам Чарноцкі. Шляхціч Чарноцкага за сімпатыі да Напалеона здалі ў салдаты. З войска ён уцёк да французкаў і пасля пераходаў у Радзіцкіх і Янаўскіх пачаў працаваць у канцыялярна-адміністрацыйнай частцы ўрадавага ўрада. Потым, развітаўшыся з няспраўджанымі надзеямі на аднаўленне Вялікага Княства, Адам і змушаны быў памяняць імя і прозвішча. Даленга-Хадакоўскі шмат вандраваў: збіраў старадаўнія рэчы, запісваў народныя звычаі, песні і казкі, загадкі і замовы. У 1818 годзе ён упершыню атрымаў ад Віленскага ўніверсітэта дазвол на раскопкі ў Літве-Беларусі і правёў паспяховыя археалагічныя росшыткі ў Полацку, Тураве, Віцебску, наваколлі Берасця, Магілёва, Гомеля, Бабруйска. Зарыян удакладніў межы рассялення крывічоў і месца векапомнай бітвы на Нямізе. Яго цікавілі даўнейшыя гандлёвыя шляхі па Дзвіне, Дняпры, Нёмане, Бярэзіне. Дваццаць істотных памылак ён выявіў у «Гісторыі дзяржавы Расейскай» Мікалая Карамзіна. Зарыян Даленга-Хадакоўскі пакінуў наступнікам гістарычна-геаграфічны і астранамічна-батычны-заалагічны слоўнікі, зборнікі беларускіх песняў і міфаў, запісы прыказак і прымавак. Мы называем яго адным з першых айчынных гісто-

рыкаў, археолагаў і этнографікаў. Ягонае даследаванне сталіся ўзорам для цэлага шэрагу славытых вучоных: чэх Паўла Шафарыка, паляка Лукаша Галамбёўскага, расейца Ізмаіла Сразнеўскага. Сваім настаўнікам лічылі Зарыяна Даленгу і прадаўжальнікі ягонае справы ў Беларусі браты Канстанцін і Яўстах Тышкевічы.

Графы Тышкевічы

Беларускія арыстакраты Тышкевічы здаўна валодалі мястэчкам Лагойск. Граф Пій Тышкевіч, які пражыў 102 гады, збудаваў там на пачатку XIX стагоддзя прыгожы двухпавярховы палац. У Лагойску ён адчыніў палацкі-папяровую мануфактуру. Часта запрашаў да сябе гасцей на балі ды канцэртны, бо цудоўна граў на скрыпцы. Пія любілі за гасціннасць, хоць сёй-той лічыў графа дзіваком, таму што мацней за гаспадарчыя клопаты яго вабілі справы даўно мінулых дзён. Гаспадар лагойскага палаца пісаў хроніку свайго роду і старанна парадкаваў яго архіў. У палацка-важ пакоях на сценах былі развешаныя панцыры і кальеры, мячы, дзіды і арбалеты. Граф ганарыўся нумізматчнай калекцыяй з 1150 манет і медалёў, рэдкімі знаходкамі з антычных гарадоў Пампеяў і Геркуланума, што загінулі ад вывяржэння вулкана Везувія. Пій мог на цэлы дзень зачыніцца ў палацавай бібліятэцы з даўнім рукапісам. На пытанні родзічаў, што ён шукае ў старасвецкіх кнігах, адказаў: «Заўтрашні дзень». Цікавае, што гісторыі ад бацькі перайшлі сынам. Старэйшы, Канстанцін, вучыўся ў Полацкім езуіцкім калегіюме і Віленскім універсітэце. Малодшы, Яўстах, скончыў Менскую гімназію. Яе выхаванцам маглі б пазайздросціць па ўзроўні адукацыі і некаторыя выпускнікі ўніверсітэтаў. Братоў Тышкевічаў найбольш вабіла археалогія. Канстанцін даследаваў болей за 200 курганоў, гарадзішчаў і замчышчаў у Менскай і Віленскай губернях. Ён правёў экспедыцыю па рацэ Вілія (Вяля) і выдаў крэдаўчую кнігу «Вілія і яе берагі». Яўстах раскопаў археалагічныя помнікі ў Менску, Крэве, Гальшанах, Міры, Слуцку, Лідзе, Заслаўі. Для тых росшыткаў, апрача невялікай грошы, патрэбна была і асабістая мужнасць: мясцовыя жыхары лічылі загадкавыя капцы-курганы недамысльнымі і часта ставіліся да археолагаў з непрыханай варажасцю. Каб пазнаёміцца з досведам замежных калегіаў, Яўстах працягнуўся ў Швецыю, Данію і Фінляндыю. Там у архіўных сховішчах ён адшукаў шмат памятак беларускай гісторыі. У 1842-м браты-археологі на аснове папоўненых ім бацькавых калекцый стварылі ў Лагойскім палацы першы ў краі музей старажытнасцяў. Гасцей сустракалі там партрэты дванаццаці пакаленняў роду Тышкевічаў. Ганаровае месца займаў жывапісны партрэт графа Пія, замоўлены ў мастака Яна Дамеля.

Працяг на стар. 18 (12) »

Даследнікі даўніны

«Працяг Пачатак на стар. 17 (11)

Побач з граматамі і картамі эпохі Вялікага Княства Літоўскага ў лагойскім музеі былі выстаўлены багатыя археалагічныя зборы, зброя — ад старадаўніх гарматаў і ручніцаў да цэлага арсенала часоў вайны 1812 года, беларускія ручнікі і абрусы... Да ўнікальных экспанатаў, ад якіх не адмовіўся б любы музей Еўропы, належалі два мячы з мініяцюрнымі партрэтамі вялікага князя і караля Сцяпана Батуры, шпага цара Пятра I, творы італьянскіх мастакоў фларэнтыйскай школы.

Віленскі музей старажытнасцяў

Браты Тышкевічы мелі далёкасяжныя планы. Яны перавезлі частку лагойскіх экспанатаў у Вільню і дамагліся ад улады дазволу заснаваць Віленскі музей старажытнасцяў. Той красавіцкі дзень 1856 года, калі ў самай вялікай зале былога ўніверсітэта адчыніў дзверы новы музей, Яўстах і Канстанцін называлі адным з найшчаслівейшых дзён жыцця.

Заснавальнікі музея паставілі мэту стварыць у ім атмасферу ўрачыстасці і велічы айчыннай даўніны. На ўваходзе віселі харугвы з гербамі Вільні, Горадні, Менска, Віцебска, Полацка, Магілёва. Наведнікаў віталі мармуровыя бюсты знаных продкаў — вялікіх князёў, ваяводаў, палітыкаў. Ва ўрачыстай прамове Яўстах Тышкевіч (ён быў галоўным аўтарам экспаніцыі) казаў, што музей павінен «як у люстэрку, даць адбітак жыцця народа на кожным этапе яго шляху». Гісторык з удзячнасцю ўзгадаў тых, хто ахвяраваў музею свае прыватныя скарбы, сярод якіх быў асобнік Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 года. Усім тромстам запрошаным на ўрачыстасць гасцям уручылі напісаны з гэтай нагоды верш Уладзіслава Сыракомлі.

Музей у Вільні меў дванаццаць тысяч эспанатаў і адпавядаў дасягненням музейнай справы Еўропы. Улады дазволілі, каб экспазіцыя была адчыненая для ўсіх ахвотных усяго два разы на тыдзень па чатыры гадзіны. Але музей хутка набываў папулярнасць, і за першыя два месяцы ў ім пабывалі чатыры тысячы віленцаў і прыезджых. Наведнікі падоўгу затрымліваліся перад партрэтамі знакамітых асобаў з арыстакратычных родаў Радзівілаў, Хадкевічаў, Сапегу, Храптовічаў, Тышкевічаў. Навукоўцаў і ўсіх аматараў гісторыі вабілі калекцыі геаграфічных карт і атласаў, рукапісаў і старадрукаў, аўтографаваных гістарычных дзеячаў. Захапленне выклікалі слувкі паясы, манетныя скарбы і зброя розных стагоддзяў. У археалагічным аддзеле ўвагу спынялі каменныя паганскія стоды (ідалы) са Случчыны, гарматныя ядры з Менскага замка,

пячатка з Крэва, кальчуга са славянскімі пісьмёнамі з Воршы.

Сваімі поглядамі супрацоўнікі музея і археалагічнай камісіі былі блізкія да змагароў 1863 года, ды і сама экспазіцыя нараджала патрыятычныя настроі. Расправіўшыся з паўстанцамі, генерал-губернатар Мураўёў-Вешальнік загадаў Віленскую археалагічную камісію зачыніць, а музей — прыстасаваць для паказу «живых свидетельств исконной русской жизни здешнего края». Найбольш каштоўныя экспанаты адправілі ў Маскву. Цяпер у Гістарычным музеі Расіі выстаўленая, да прыкладу, старажытная аршанская кальчуга, якой ганарыліся браты Тышкевічы.

Каланізатары знішчылі дзівосны свет беларускай даўніны, куды траплялі наведнікі віленскага музея. Улады добра разумелі магутную сілу гістарычнай памяці.

Тодар Нарбут

На землях былога Вялікага Княства аўтарытэтным было імя яшчэ аднаго гісторыка і археолага — выпускніка Віленскага ўніверсітэта Тодара Нарбута. У 1812 годзе ён разам з усёй ліцвінскай шляхтай чакаў прыходу Напалеона як збаўлення ад чужынскай улады. Нарбут меў

вайсковы і інжынерны досвед і валодаў дзесяццю еўрапейскімі мовамі. Імператар Францыі высока ацаніў веды патрыёта-ліцвіна. Той выконваў адказныя заданні ў сувязях Часовага ўрада адроджанага Вялікага Княства з французскімі ўладамі. Пасля адступлення напалеонаўскіх войскаў Тодар хаваўся ад пераследу, але ўсё жыццё зберагаў у скураным куфэрку свой французскі мундзір, называючы яго «старым прыцелем».

Тодар Нарбут праводзіў раскопкі курганных пахаванняў, вывучаў Лідскі і Наваградскі замкі, міфалогію і фальклор. Ён надрукаваў помнік айчызнага летапісання — «Хроніку Быхаўца» — і стаў аўтарам дзесяцітомнай «Гісторыі», давёўшы разгляд падзей да Люблінскай вуніі.

Калі Беларусь-Літва зноў узялася за волю ў 1831-м, адстаўны капітан-інжынер Нарбут намаляваў для паўстанцаў некалькі планаў Вільні і наладзіў ліццё гарматаў. Сыны гісторыка — Людвік і Баляслаў — сталі камандзірамі паўстанцкіх аддзелаў у 1863 годзе.

Нястомны Адам Кіркор

Жыхары краю ў другой палове XIX стагоддзя зачыталіся публікацыямі гісторыка, археолага і этнографа Адама Ганорыя Кіркора. Сябры называлі яго «працавітым мурашом», які дзень пры дні аднаўляе айчынную даўніну. Кіркор дапамагала тое, што ён меў літаратурныя здольнасці, быў выдаўцом і ўладальнікам друкарні. У «Віленскіх зборніках», «Памятных кніжках Віленскай губерні», у газеце «Віленскі вестнік», якую сам рэдагаваў, Кіркор таленавіта паказаў скарбы беларускай культуры, асаблівасці нашай мовы і нацыянальнага характару.

Нястомны Кіркор вывучыў блізу 1000 курганоў па ўсёй Беларусі. Свае археалагічныя і этнаграфічныя калекцыі ён ахвяраваў Віленскаму музею старажытнасцяў.

Галоўны вынік вандровак і росшукаў Адама Кіркора — ягоныя працы «Літоўскае Палессе» і «Беларускае Палессе». У 1882 годзе яны выйшлі асобным важкім томам у папулярнай серыі «Малюўнічая Расея». Літоўскім Палесем гісторык называў Віленскую, Гарадзенскую і Ковенскую губерні, а Беларускае Палессе — Віцебскую, Магілёўскую, Менскую і Смаленскую. Чытачы атрымалі два дзясяткі добра ілюстраваных нарысаў, прывесчаных гісторыі, народным звычаям і традыцыям, побыту і гаспадарчаму жыццю, а таксама прыродзе колішніх земляў Вялікага Княства Літоўскага.

У той час беларуская мова ў кнігадруку была пад забаронай, таму Кіркор пісаў свае працы па-польску або па-расейску, аднак усе яны былі прыяцэнутыя яму гонарам за слаўнае мінулае свайго народа і вераю ў яго духоўныя сілы.

Гісторык Прыдзвіння

Увесь Віцебск ведаў высокую постаць і адметныя вусы Аляксея Сапунова. Абараніўшы дыплом гістарычна-філалагічнага факультэта Пецярбургскага ўніверсітэта, ён выкладаў лацінскую і грэцкую мовы ў Віцебскай гімназіі. Але паважу яму прынесла найперш не педагогічнае майстэрства, а блискучая дасведчанасць у гісторыі Прыдзвіння. Сапуноў узнёсла пісаў, што менавіта ў хвалях

Дзвіны нараджалася беларуская гісторыя.

З пад пяра гісторыка і краязнаўца выйшлі працы «Полацкі Сафійскі сабор», «Дзвінскія, або Барысавы камяні», «Помнікі часоў старажытных і найноўшых у Віцебскай губерні», «Універсітэт у Полацку» (пра гісторыю Полацкай акадэміі). Кнігу Аляксея Сапунова «Рака Заходняя Дзвіна» можна назваць тагачасным бестселерам, які і сёння чытаецца з захапленнем.

Гэтая кніга падае безліч гістарычных, геаграфічных, прыродных цікавостак. Да прыкладу, аўтар падробязна апісвае рыбу, што вялася ў Дзвіне і яе прытоках, спосабы рыбнай лоўлі і звязаныя з гэтым заняткам легенды, паданні і прыкметы. Дзвінскія самы ў тым часе сваімі памерамі і паводзінамі нечым нагадвалі акулаў і маглі пацягнуць неабачлівага купальніка на дно. Шчупакі дасягалі пудовай вагі, а лавілі іх, апрача вядомых сёння снасцяў, шастамі з пятлей. У наваколлі Полацка ў Дзвіне сустракаліся ласосі. Даўней у нізавінах ракі іх было столькі, што, наймаючыся на службу, работнікі ў дамову з гаспадаром прасілі, каб болей двух разоў на тыдзень іх ласосямі не кармілі. Асобны раздзел кнігі прысвячаўся тэме «Дзвіна ў паэзіі».

Самай буйной і значнай працаю Сапунова сталі тры томы сабраных ім дакументаў пад назваю «Віцебская даўніна». Там змешчаныя Віцебскі летапіс, урыўкі з айчынных хронік, граматы полацкіх і віцебскіх князёў, прывілеі на магдэбургскае права, матэрыялы 1812 года. Шмат старажытных «Віцебскай даўніны» апаўданаюць пра войны Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай з Масковіяй. Яны вельмі абгрунтавана паказваюць захопніцкую палітыку цароў Івана Жалівага і Аляксея Міхайлавіча. «Віцебскую даўніну» аздаблялі партрэты гістарычных асобаў, малюнкi архітэктурных помнікаў, карты.

Аляксей Сапуноў актыўна прычыніўся да стварэння Віцебскага археалагічнага музея і Віцебскай архіўнай камісіі. Ён ствараў у родным горадзе аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута і потым чытаў там лекцыі. Студэнты любілі жыць у распаведы выкладчыка пра яго гімназічнае і студэнцкае юнацтва. Напрыклад, пра тое, што ў гімназіі Сапуноў любіў запускаяць паветраных змеяў. Майстравалі іх са старых папераў з пячаткамі, сцягнутых гімназістамі з царкоўнага архіва, дзверы якога не зачыніліся на замок. Гісторык скаршліва казаў, што такім чынам на вецер бяздумна пусцілі безліч гістарычных дакументаў. Ён вучыў студэнтаў берагчы кожнае сведчанне даўніны.

Насуперак замовам каланізатараў

Імперская навука імкнулася ўсяляк давесці, што Беларусь — спрадвечная частка царскай

імперыі, а беларусы — заходняга галіна «русского племени». Гэтай мэце павінен быў служыць створаны ў Вільні неўзабаве пасля паўстання 1863 года Паўночна-Заходні аддзел Расейскага геаграфічнага таварыства. Ягонымі супрацоўнікамі былі этнографы-беларусы Павел Шэйн, Юллян Крачкоўскі, Еўдакім Раманаў. Але яны кіраваліся не замовамі чынавенства, а сумленна даследвалі мову, фальклор, звычай і абрады народа.

Шэйн сабраў у зборніку «Беларускія народныя песні» звыш тысячы разнастайных твораў. Крачкоўскі ўпершыню глыбока заняўся сямейнымі, каландарнымі і сельскагаспадарчымі абрадамі беларусаў. Ён адкрываў свету беларускія традыцыі выхавання дзяцей і фальклорныя скарбы нашага вясельля, здабыткі народнай кулінарыі і медыцыны. Еўдакім Раманаў выдаў дзесяць кніг свайго «Беларускага зборніка», сапраўднай энцыклапедыі побыту і культуры.

Мітрафан Доўнар-Запольскі

Мітрафан нарадзіўся ў шляхецкай сям'і. Ён з дзіцячых гадоў вылучаўся захапленнем гісторыяй і наогул шырокім светапоглядам. З васьмага класа кіеўскай гімназіі Доўнар-Запольскага адлічылі за чытанне кніг «злачыннага зместу». Такімі страшнымі для ўладаў кнігамі былі прызнаныя, напрыклад, паэмы Тараса Шаўчэнкі. Будучы на падарэньні ў паліцыі, юнак, тым не менш, здолеў здаць гімназічныя экзамены экстэрнам і паступіць на гістарычна-філалагічны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта.

У 1888-м, усяго ў дваццаць адзін год, Мітрафан надрукаваў нарыс «Беларускае мінулае». Там ён стварыў канцэпцыю гістарычнага развіцця беларускага народа. Малады гісторык заявіў пра неабходнасць нацыянальнага адраджэння беларусаў, якія павінны заняць раўнапраўнае месца ў сям'і народаў Еўропы.

Неўзабаве з'явілася першая буйная праца Доўнар-Запольскага — «Нарыс гісторыі Крывіцкіх і Дрыгавіцкіх земляў да канца XII стагоддзя». Ён апублікаваў дзясяткі артыкулаў, дзе разглядаў самыя розныя перыяды і падзеі айчыннай гісторыі ад старажытных беларускіх княстваў да ўздыму Вялікага Княства Літоўскага ў часы Вітаўта і ягоных наступнікаў. Дзякуючы Доўнар-Запольскаму быў надрукаваны Баркулабаўскі летапіс XVII стагоддзя. Вялікую каштоўнасць маюць і ягоныя этнаграфічныя публікацыі пра беларускае стаўленне да зямлі, пра нашыя святы, вяселле, шлюб і сямейныя звычай...

Доўнар-Запольскі імкнуўся аб'яднаць калегаву — беларускіх гісторыкаў — у навуковую супольнасць. Ён марыў пра нацыянальнае Беларускае ўніверсітэт.

На мяжы XIX і XX стагоддзяў Мітрафан Доўнар-Запольскі сказаў пра беларусаў прарочыя словы: «Народ, які меў сваю дзяржаву, мусіць мець яе зноў».